

A szerző a kötet megírása idején egy éven át (2009–2010) Magyar Zoltán posztdoktori ösztöndíjban részesült, a Móricz Zsigmond 1920 utáni életművére vonatkozó kutatásait 2010 szeptembere és 2012 márciusa között az ELTE-n, a Kultúrák párbeszéde (TÁMOP 4.2.1./B-09-KMR) projekt keretében végezte.

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Copyright © Szilágyi Zsófia, 2013
ISBN 978-80-8101-686-8

A szikra

„Kutya nehéz úgy hazudni, hogy az ember nem ösmeri az igazságot.” Esterházy Péter *Harmonia caelestis* című családregényének sokakat idézett, változatosan újrahasznosított (a politikai elemzéstől az interneten olvasható szakítástörténetig számos helyen felbukkanó) nyitomondatát nemcsak azért tettem egy Móricz Zsigmond életútját, életművét és a róla kialakult kép változásait feltárni szándékozó könyv élére, hogy a szoborra merevedett klasszikus felelésésében *Útolsó, szó, szó* című esszéjével komoly szerepet játszó író előtt tisztelegjek. De nem is az indokolja az effajta kezdést, hogy mostanában Móriczról szólva szinte divat lett Esterházy-idézettel indítani – az eredetileg a *Kiserdei angyalok* címmel megjelent novellaválogatáshoz íródott, majd 1988-ban kötetben is megjelent, az idő által kifosztott írón töprengő esszéből való az *A kifosztott Móricz?* című tanulmánykötet címe csakúgy, mint Benyovszky Krisztián 2010-es *Móricz-könyvének* mottója.¹ Azért választottam a *Harmonia caelestis*t, mert az Esterházy-család múltjával szembenező regény és e Móricz-monográfia szerzőjének gondoljai rimelnek egymásra, még ha a cél eltérő is. Én a „regényesített”, sokszor szimbolikussá tett életrajzi történéseket és a valóságot szeretném elkülöníteni, arról sem feledkezhetem meg azonban, hogy egy író biográfiája más feladatok elé állít, mintha egy csillagász vagy távfutó élettörténetének megírására vállalkoznék. Hiszen egy írónál sokszor éppen a *regényesítés* a legérdekesebb, vagyis az, miként jár el az író, amikor anyagnak a saját életét használja fel. Móricz pedig igen sokszor használta alapanyagának önmagát, családját, közvetlen környezetét.

Ráadásul, amikor az életutat úgy igyekszem végiggondolni, hogy az íróvá válást megelőző időkre, sőt, a család Móricz Zsigmond születése előttre visszanyúló történetét is feltárni próbálok, valóban „kutya nehéz” eldönteni, birtokában vagyok-e az igazságnak. Lehetetlen rámutatni a hiteles, egyedülként érvényes történetre – egy

¹ „Itt áll előttünk egy író, akit kifosztott az idő.” – így hangzik a sokat idézett Esterházy-mondat.

írói pálya esetében azért is látszik indokoltnak történetekről és nem történetről, *indulásokról* és nem indulásról gondolkodni, mert ma már világos, hogy nemcsak a szépirodalomban, de az irodalomról folyó beszédben sincs egyetlen történet.² Az életmű határai is folyamatosan tologathatók, hiszen a kötetekbe zárt életmű mellett létezik egy kéziratok hagyatéka is, benne számos regénytervvel, félbehagyott művel – ezek a töredékek sokszor izgalmasabb kérdéseket vetnek fel a korabeli irodalmi elvárásokkal folytatott küzdelemre vonatkozóan, mint a nyomtatásban megjelent, saját korukban sikeres alkotások. Ezt a „láthatatlan életművet” is igyekeztem használni a könyv írása során, sokszor bosszankodva azon, hogy Móríczt lemondott egyes terveiről, vagy eltöprengve rajta, mennyiben alakult volna másképp életének története, ha egyes csomópontoknál más irányba indul el. Fontos felismerése az utóbbi időszaknak, hogy nincs kétely, önreflexió és kitérők nélküli narratíva egy író tárgyaló könyvében sem – de ettől még, úgy látom, a monográfia mint műfaj nem vált érvénytelenné.

Pedig tudjuk, az életrajzi monográfiák fogadtatásakor gyakran emlegetett *gyanú* és *kétely* nemcsak az adatok kezelését, egyáltalán, a tény és a fikció elkülönítésének módját érintheti, de azt a *műfajt* is, amelyet a könyv szerzője, tudatosan vagy reflektálatlanul, a szépirodalomból kölcsönöz. A klasszikusnak nevezhető, még a XIX. században íródott életrajzok felismerhető mintája az egy főhóst középpontjába állító *realista nagyregény*, ahogy ezt Márton László megállapítja Ferenczi Zoltán 1896-os Petőfi-monográfiája kapcsán: „Én mint bő évszázaddal későbbi olvasó, egyáltalán nem érzem száraznak Ferenczi munkáját, ellenkezőleg, olyan érzésem van, mintha egy korabeli realista regényt olvasnék, melyben a szokásosnál több a jegyzet.”³ Egy korszak uralkodó irodalmi műfajának és egy irodalomtörténeti munkának a szerves összefüggését akár természetesenek is minősíthetnénk, az viszont már különös, hogy az 1950–60-as évek életrajzi kiindulási életmű-értelmezéseit ugyancsak a realista

² Az utóbbi időben a műcikkekben is szokás lett ennek jelzése, lásd például *A magyar irodalom története* című vállalkozást, benne a Cséve Anna által írott *Móríczt Zsigmond indulásai* című fejezetet, vagy akár a Szegedy-Maszácz Mihály és Zakány-Tóth Péter szerkesztette, *Nemzeti művelődések az egységesülő világban* (Ráció, 2007) című könyvet.

³ MARTON László 2009: 1116.

regénnyel vehetjük össze – például a *mindentudó elbeszélő* jelenlétén keresztül. Az életrajzi monográfiákból kiiktatott kétely lehetne ugyan az olvasó tehermentesítésének udvarias gesztusa (hiszen az olvasó többnyire nem arra kíváncsi, miért lehetetlen egy író életéről beszélni, sokkal inkább azt szeretné látni, miként lehet), de inkább olyan különös omnipotenciáról árulkodik, amely már nem az irodalomtudós tárgyi tudásának, széleskörű kutatásainak bizonyítéka, hanem az erőteljes beleélésé, az író lelkébe való szabad bejáratásé. Bevezeky Gábor az irodalomtörténet-írástól szóló tanulmányában a „Spenót” ötödik kötetéből éppen Czine Mihály Mórícztól szóló fejezetét választja példának, és ennek kapcsán, Márton Lászlóhoz hasonlóan, a XIX. századi regényt emlegeti párhuzamként: „A szereplő belső világában zajló folyamatoknak bizonytalanságtól és kételyektől mentes kitergetése a mindentudó elbeszélő kiváltsága. Félreérthetetlenül a mindentudó elbeszélő nyilvánul meg, amikor azt olvassuk, hogy »az író erősen kötődtek az illúziók és saját életetitikos élményei« (195). Számos 19. századi regény alapul a mindentudó elbeszélő konvencióján, de ettől még egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy a mesemondásnak ez a típusa teljesen magától értetődő módon kaphat szerepet az irodalomtörténet-írásban.”⁴

Az Esterházy-idézettel monográfiám szépirodalmi kontextusát is jelezni kívántam: történetmondás kétely nélkül, szöveg egymásra rakódó idézetek és megelőzőttség-tudat nélkül ma már aligha létezhet, az „elbeszélő”, vagyis a monográfus pedig, ha igyekszik is minél többet tudni, nem lehet mindentudó. A monográfia műfaját ugyanúgy folyamatosan újraértelmezésre szorulóknak látom, mint a regényét: nem hiszem, hogy ehhez az értekező műfajhoz feltlenül az egészségesség, a komor objektivitás és az omnipotencia kategóriáinak kellene társulniuk. Bár, például, ahogy Milbacher Róbert Arany-könyvének mentegető bevezetőjéből is kiderül, vannak olyan álláspontok, amelyek szerint nem nevezhetjük monográfiának a műfaj legújabb változatait: „a könyv nem törekszik

⁴ BEZECZKY 2003: 66. Bár Bevezeky nem egyetlen életrajzi monográfiát vizsgál, hanem egy irodalomtörténet egy fejezetét, éppen azt szeretné igazolni, hogy a „Spenót” nem más, mint életrajzi szócikkekből álló irodalmi lexikon. Az idézetben szereplő oldalszám a következő kiadásra utal: *A magyar irodalom története 1905-től 1919-ig* 5. kötet. Főszerk. SÓTER István, szerk. SZABOLCSI Miklós, Budapest, Akadémiai, 1965

a monográfia mindent felelő, abszolút nézőpontjára (és persze szerzőjének könnyen belátható korlátai miatt nem is lenne képes ezt érvényesíteni).⁵ Mégsem érzem túlzott bátorságnak, ha azt mondom: amennyiben regény, mondjuk, Tolsztoj *Háború és béke*je és Kukorelly Endre *TündérVölgye* is, akkor lehet monográfia Nagy Péter ötvenes évekbeli Mórincz-könyve mellett az is, amely éppen most kezdődik el.

Az Esterházytól vett nyitómondat ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a továbbiakban a „posztmodern monográfia” műfaját kívánám létrehozni: találnék a közelmúltban arra is példát, hogy az effajta szinkronitás nem feltétlenül aratott sikert a kritikusok körében. Németh Zoltán Parti Nagy Lajosról (vagyis a posztmodernség emblematikus alakjának tartott íróról) szóló könyve, amely a monográfia megbontására irányuló kísérlet, a *poligráfia* felé tett lépés kívánt lenni, és leginkább talán Esterházy *Termelési regényét* tekintette műfaji előképének, nem fogadtatott nagy lelkesedéssel a recepcióban.⁶

Németh Zoltán kötete (és annak recepciója) kivételes élességgel mutat rá arra, hogy az írói, illetve életrajzi monográfia körül zajló mai viták a műfaj kérdését sem kerülhetik meg, illetve figyelmeztet arra is, hogy a műfaji határok akármeddig nem tágíthatók. Az életrajzban és az életműben sokáig szükségszerűen jelenlévő kronológia megbontására nem a könyv páros és páratlan oldalainak külön szövegként kezelését látom a célravezető megoldásnak: a kronológiát, így az életrajzi regény műfaji sémáját azonban ebben a monográfiában is felbontom, hiszen élet és életmű egységét nem lehet olyan módon érteni, hogy a lineárisan előrehaladó életutat útmenti fákként, bokrokként díszítik a kisanjádó művek. Hiába beszélhetünk Mórincz-nál élet és irodalom szoros egységéről, ha egy-egy életbeli tapasztalat esetleg évekkkel, évtizedekkel később hozott létre (vagy hozott létre *újra*) műveket. Nem szeretném azt a szerkezetet követni, amelyet a Mórincz kapcsán ma is, általam is gyakran forgatott és idézett Mórincz Virág-könyvek alakítottak ki. Mórincz legidősebb lánya, egyben az apai hagyaték elsőszámú gondozója ugyanis alapvetően az időrendiséget követő naplók mentén építette fel saját munkáit – a *Tíz*

⁵ MILBACHER 2009: 14.

⁶ Erről lásd például: BEDECS 2007a: 840–841.

év I-II.-ben még a fejezetcímek is pusztán az évszámok lettek. De másik fontos könyve, az *Apám regénye* sem képes az időrendi egymásutániságtól elszakadni, hiába jelöl ki kérdésköröket. Bár a személyes életünkben természetes, hogy nem tudunk az egyes történések egymásutániságából kilátni, monográfusként nem tudtam ennyire azonosulni az író saját nézőpontjával. Ez a könyv ezért lesz egyszerre előrehaladó és körkörös, visszatérésekkel tarkított, belső összefüggésekkel behálózott szerkezetű. Hogy példákkal világítsam meg, igyekeztem megtalálni, mondjuk, azt a pontot az életműben, ahol a színház különösen eleven kérdéssé vált, de aztán Mórincz és a színház viszonyának tárgyalásakor az ennél az időszaknál korábbi és későbbi történésekkel is számoltam. Vagy: az 1929 és 1933 közti időszakot, amikor Mórinczot különösen foglalkoztatta a kultúra és a barbárság viszonya, úgy, hogy eközben „hazaarulása” miatt támadtak és a Nyugat folyóirat szerkesztője is volt, háromszor is végignéztem majd, három különálló, bár szorosan összefüggő történetet összerakva.

Az egyes történésekkel egy időben vagy akár később született szépirodalmi szövegeket az egykorú naplóval és fejegyzésekkel, illetve a későbbi önértelmezésekkel is szembesíteni kell, nem feledkezve meg azokról a torzításokról, amelyek Mórincz utóéletében történtek. Egyetlen példa erre: Mórincz diákévei kapcsán ugyanúgy tárgyalom töredékben maradt önéletrajzi regénytrilógiáját, mint a művek születésének kontextusában (hiszen például a *Légy jó mindhaláligot* a Trianon-élmény feldolgozásához, a *Kamaszokat* a Simonyi Mária-szerelem kezdetéhez is lehet kapcsolni), nem feledkezve meg arról sem, hogy a *Légy jó mindhaláligot* Mórincz egy Magoss Olgának írt levelében a kommunán alatt átélt szenvedéseinek művészi dokumentumként határozta meg.

Az ezt a könyvet is megalapozó mai Mórincz-tudásunkban sok réteg épül egymásra, ezeket a különmeműnek tűnő rétegeket nem volt céлом egymástól elválasztott fejezetekbe rendezve tárgyalni. A korábban felhalmozódott tudás (amelyet sokszor alig lehet megfosztani az ideológiai „ballaszttól”), a bajszos, mosolygós, ám mindig a parasztságért és a nemzetért aggódó íróról az iskolában kialakított kép, az elsősorban egyes helyi közösségekben élő kultusz, mai írónk újraráisai, a Mórincz-kortársak és -családtagok visszaemlékezései és nem utolsósorban a szépirodalmi művekben, tanulmányokban, naplófejegyzésekben megfigyelhető önanalízis együttesen segít-

tek a monográfia megírásában. Ugyanakkor a tények és a fikció-képzés közti eligazodásban éppen maga Móricz az, aki megnehezíti a feladatot, de mondhatnám másképp is: ő teszi izgalmassá a munkát. Hiszen Móriczról is elmondható az, amit Szegedy-Maszácz Mihály Márairol állapított meg:⁷ bár az önéletrajziség az egész életművet meghatározza, ennek ellenére vagy éppen ezért az életéről való tudásunk számos ponton megkérdőjelezhető. Az életrajz feltárására is vállalkozó Móricz-monográfia így kizárólag élet és szöveg, napló és szépirodalom, dokumentum és fikció *párbeszédének* vizsgálatából indulhat ki. És sokszor ezt a párbeszédet izgalmasabbnak találtam, mint egyes műveket önmagukban: így olyan jelentős regény, mint *A fátyla*, csak a teológiai tanulmányok kapcsán, az életmű egyik csúcspontját jelentő *Árvácska* a Csibe-ügnél kerül elő. Ezeknél a műveknél azért is mertem így eljárni, mert mindkettőről számos érdekes elemzés született már előttem is: viszont *A galamb papnét* vagy *A fecskék fészket raknakot*, az életmű alig emlegetett darabjaiként, hosszabb elemzés tárgyává tettem.

A monográfus számos feladata közt az egyik legfontosabb azt eldönteni, hol is kezd el a „sztorit”: az életút kezdetének tárgyalásakor még a Móricznál lényegesen egyszerűbb pályakezdekések esetében sincs könnyű dolgunk. Honnan induljunk el, mikor kezdődik az író élete? A születés pillanatában? Vagy az írói emlékezetben megőrződött, esetleg a szövegekben feltárt családtörténet lehet a kezdőpont? Netán azt a pillanatot tekintsük kezdetnek, amikor az irodalmi személyiség született meg? Nem mintha ez a legutolsó könnyen definiálható lenne: vajon ez a pillanat akkor van, amikor valaki először rögzíti önmaga és a világ számára – író lesz? Vagy akkor, amikor az első művét megírja? Ha az első műve megjelenik? Esetleg akkor, amikor a világ (az irodalmi közvélemény, az írói társak, az olvasók) írónak ismeri el? Vagy, ha a társadalmi szerepek felől közelítünk: amikor megteremtí önmaga számára az írói létformát?

⁷ Vö. a következővel: „Márai Sándornál nincs önéletrajzibb szerző a magyar irodalomban. Furcsa módon mégsem lehet sokat tudni az életéről. Műveiben tény és kitalálás olyannyira szorosan egymáshoz fonódik, hogy nehéz kikövetkeztetni, mennyi a valóság és mennyi az alkotó képzelet szüleménye; más forrás pedig nem áll rendelkezésre. Legalábbis addig nem, amíg valaki nem vállalkozik életrajzának megírására.” SZEGEDY-MASZÁCZ 1991: 7.

Talán mondanom sem kell, Móricz kapcsán nemcsak ezekre a kérdésekre adhatunk nehezen választ, de még az egyes kérdések mögött is tágas, vitákkal tarkított mezők tárulnak fel. A recepcióban nincs egyetértés már abban sem, melyik lenne az a mű, amellyel Móricz „berobbant” az irodalomba: azt hihetnénk, egyértelmű, hogy a *Hét krajcár* című novellára, annak is első, Nyugat-beli megjelenésére kell gondolnunk, de találkoztunk olyan vélekedéssel is, amely szerint az ezt a novellát tartalmazó kötet vagy a *Sárary* című regény, esetleg a Mikszáthról írott nekrológ lenne a határpont.⁸

Bár nincs olyan életrajzi monográfia, legyen az akár pozitívista, akár az angolszász kritikai életrajz hagyományára épülő, amely az író családját, születését, gyermekéveit ne tárgyalná, mégsem azonos a különböző elméleti alapon álló kötetekben az a rejtett vagy kimondott cél, amely a kezdetek tárgyalása mögött felfedezhető. Ahogy Bezeckzy Gábor megállapítja, a *Spenót* életrajzi fejezeit elemelve: „Az ilyen felfogású művekben a kezdetek táján mindig vontatottan telik az idő. Az elbeszélés indítása azért lassú, részletező és körülményes, mert az előadott történet – legyen szó akár az író életéről, akár a műveiről – elsősorban kialakulástörténet.”⁹ Olyan értelemben lesz kialakulástörténet az életrajzból, hogy ebben a felfogásban a műveket a család, a gyermekkor, a környezet határozza meg. Látszólag nem sokban tér el ettől Radnóti Miklós monográfusának, Ferencz Győzőnek az alaptétele, amelynek köszönhetően egy *traumaélményre*, a gyermekkori bűntudatra és haláltudatra épül fel Radnóti élete és életműve. Ez a kiindulás ugyan sokkal árnyaltabb elméleti és történeti konstrukciókon alapul (hiszen segítségül lehet hívni a trauma-elméleteket, illetve Radnóti költészetét összefüggésbe hozni az amerikai vallomásos költészettel), mégis fennáll a veszély, hogy a művek egyetlen pontból magyarázható dokumentumokká alakulnak ebben az értelmezési keretben. Ahogy erre Borbély Szilárd figyelmeztet: „A dokumentálás erős szándéka [...] mintha a verseket is dokumentumokká változtatná. Az élet, a kor, egy gyerekkori trauma (bűntudatból származó haláltudat) dokumentumává.”¹⁰

⁸ Erről részletesebben ld. CSÉVE 2007: 754–755.

⁹ BEZECZKY 2003: 64.

¹⁰ BORBÉLY 2007: 200.

A traumaélmény ugyanakkor, ha nem is egyetlen vezérelvként, de a Móríc-életút kapcsán is alkalmazható szempontnak tűnik: érdekes, hogy az ő esetében a traumából kiinduló életmű-vizsgálathoz legközelebb egy szinte soha nem emlegetett, pedig már a hatvanas években megjelent kötet áll. Kántor Lajos három alapélményből, „érzéskomplexumból” származtatja az életművet. „Az első a megaláztatottság, a kiszolgáltatottság élménye”.¹¹ A második a létbizonytalanság, ami Móríc Bálint vállalkozásainak és bukásainak köszönhető; a harmadik pedig a Janka-élmény: „A Móríc útját ezután keresztvező asszonyok csak felidézik az emlékeket, a boldogság és a szüntelen harc élményét, a társra találás és az asszonyfűg, a férfiónzés bonyolult lélektani problémáit”.¹² A három „alapélmény” közül legmeghatározóbbnak, traumára építő életútírásnál leginkább használhatóknak az elsőt látom: de nem egyszerűen megaláztatósággént, inkább kiközösítésként, idegen-ség-élményként határozom meg. Ennek a traumaélménynak, a kiközösítés vágyának, a kiközösítéstől való félelemnek az életútban számos nyomát találjuk, hiszen az identitáskereséssel is összefüggésbe hozható (például azzal, hogy a polgári Nyugat írójaként dacosan parasztként határozta meg önmagát Móríc, ezzel „megelőzve” voltaképpen a kiközösítést), de ott van számos alkotásban, legkifejtettebben az *Életem regényében*. Prűgyön az apát ülték ki a faluközösségből – tréfából macskahúst etettek meg vele (vagy elterjesztették, hogy azt evett), és utána vele együtt egész családjára ráragasztották a *cicmóric* csúfnevet. Ez a kiközösítés így íródott meg a harmincas évek végén: „Mint a zsidók a mozdulatlan nemzetek kellős közepén, hiába bújtak már be a legszebb házakba, a legjobb életbe, a legbiztosítottabb jogi és alkotmányos formákba: megmozdul a tömeg, és egy pillanat alatt visszadühödik farkassá, s széttépi a közjüket keveredett rókát. Más a szőre, más a bőre, más a hangja, más a minden életnyilatkozása. S a tömeg boldog, hogy rájött az igazságra: arra, hogy ez egy másfajta állat, s ha más, akkor szabad széttépni... [...] Ebben az órában, mikor e sorokat írom, a magyar főrendiház együtt ül és a zsidótörvény-javaslat utolsó döntését hozza. 1939 ápr. 18.

¹¹ KÁNTOR 1968: 13.

¹² KÁNTOR 1968: 14.

Bennem felrémlött a saját életemnek zsidótörvénye, amit a tügyi plebscítum ugyanilyen szenvedéllyel hozott meg a Móríc-fajta ellen. Az ítélet tőmör jelszóban csapott ki s a jelszó ellen semmi védekezés. A számumot nem lehet bölcs szavakkal megállítani. Nincs ellene semmi védekezés, csak az, hogy ki kell várni, míg elmúlik s akkor akik életben maradnak, újra kezdek az egész harcot”.¹³ Ez a traumaélmény azért is lehet különösen fontos egy ma íródo élettrajz számára, mert rajta keresztül egy nagy, közös traumával, a zsidóként létezés huszadik századi alapélményével hozható kapcsolatba az a Móríc is, akit a felületes, szenzációra éhes, a korabeli kontextusokat figyelmen kívül hagyó olvasatok hajlamosak antiszemizmussal megvádolni, például 1919-es naplójegyzetei kapcsán.

Tehát Móríc egyik traumaélménye, a kiközösítés önmeghatározása szerint az apjával történekből ered: márcsak ezzel is indokolható, miért tárgyalom részletesen a tényleges születési dátum előtti történeteket, pedig nem kívánnék a Bezecky által leírt, lassú, részletező módon kialakulástörténetet krealni. És, hogy arra is válasszjak, mikor kezdődik egy író élete: egy író többször születik meg (még akkor is, ha nem számolunk a halálát követő újrafeldezésekkel, vagyis újjászületésekkel), a gyermekkor, a családi múlt pedig voltaképpen csak az újírásban, a megkonstruálásban jön létre. Móríc különösen erősen vezeti (olykor félrevezeti) a róla gondolkodókat – legyenek azok visszaemlékező családtagok vagy irodalomtörténészek – *Életem regénye* című 1938-as könyvével. Az ott megalkotott énképet és származástörténetet veszik alapul sokan, kimondva vagy kimondatlanul a regény alaptételeit áttemelve, gondolatmenetét követve. Móríc Zsigmond egyik öccse, Miklós például kétkötetes munkájából (*Móríc Zsigmond indulása, Móríc Zsigmond érkezése*) a másodikikat indítja így: „Testvérbátyám *Indulása* nem volt olyan nagy gond nekem, mint az *Érkezése*. // Annak a vonalát megadta az *Életem regénye*, ahhoz nekem csak az íróvá léte szakaszát kellett hozzáillesztenem”.¹⁴ De Cséve Anna rövid élettrajzának nyitómondata¹⁵ is az *Életem regényét* idézi föl, hiszen az

¹³ *Életem regénye* 1009.

¹⁴ MÓRICZ Miklós 1966: 5.

¹⁵ „Magyarország egyik legkisebb falujában, a Csécsét keresztülzselő főutca két faluvégi portálja – az anyai és apai nagyszülők háza – az író szellemi örökségének sokszor hivatkozott jelképe.” CSÉVE 2005c: 5.

eredethez ugyanúgy a szülőfalu leírását és az ellentétes pólusokat képviselő apai és anyai ágat köti, mint Móríciz maga:

»Csécsén egy utca folyik végig, mint Buda és Pest között egy Duna. [...]»

Csak két telek van Csécsén, amely egészen külön s a többitől elkülönült állapotban van. [...]

Ez a két ház már kisdíák koromban feltűnt nekem különös fekvésével, s a debreceni kollégiumban megindított diákfantáziával és szépen fejlődő egocentrikus világrend-építéssel, kivételes szerepet szántam nekik. A két ház ugyanis a szüleim háza. Az egyik az apám, a Móríciz Bálint öröksége volt, a másik az édesanyámé, a Pallaghy Erzsébeté.

Két pólus, mondtam már nagyon régen, s ebből a poláris helyzetből következtettem ki az egész házasságot szüleim között.

A két pólus között szikra pattant, s letterem én.¹⁶

Az *Életem regénye* erős hatása azért veszélyes, mert könnyen abba a hibába eshetünk, amelyre Vári György figyelmeztet Ferencz Győző monográfiája kapcsán: azt a könyvet szeretnénk megírni, amelyet az író írt volna meg saját magáról. (Igaz, Móríciz csak élete első tíz évét tette meg az *Életem regénye* tárgyává, így a maradék 53-mal mégiscsak kezdeni kell valamit...) Borbély Szilárd, az írói életrajz műfaji mintájának kérdését is érintve, nem a realista vagy a lélektani regényt látja a Radnóti-monográfia mögött műfaji mintaként, hanem a *hagtrógráfiát*, hiszen a könyvet az életszentség fogalma köré érzí szerveződni, sőt szerinte a Ferencz Győző könyvében megjelenő hős mögött a krisztusi allúziók is felsejlenek. Mindez számomra azért különösen izgalmas, mert Móríciz maga a fiatalkori ént megkonstruáló önéletrajzi regény sajátosságának látja, hogy a hős útja a krisztusi szenvedéstörténetet ismétli meg: »Ha egy férfi megírja ifjúkorát, feltétlenül Krisztust teremt magából.¹⁷ A hagiográfia egyébként leginkább azoknál az íróknál aktivizálódhat műfaji mintaként, akiknek a pályája fiatalon tört ketté, így a halál mint áldozat építhető be az életrajzba, akár tényszerűen, akár a kultikus beszédmód segítségével: ilyen Radnóti mellett az éppén krisztusi kort, 33 évet élt József Attila is.

¹⁶ *Életem regénye* 699–700.

¹⁷ *Naplók 1926–1929* 403.

Móríciz halálának leírásában valamilyen paradox, szocialista szentté avatás nyomait fedezhetjük fel: az a tény ugyanis, hogy Móríciz halála azon az éjszakán (bár nem amiatt) következett be, amikor a fasiszták először bombázták Budapestet, a Rákosi- vagy Kádár-korszakban született életrajzokban a faszizmus elleni tiltakozás jelévé, egyben az új világ üdvözlésének szinte akaratlagos gesztusává változott. (Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a közvetlenül Móríciz halála után született emlékező szövegekben, így az egymástól nagy szemléleti, írói távolságban lévő Márai Sándoréban és Kodolányi Jánoséban is, eltérő kifejtettséggel és érzelmi hőfokon ugyan, de megjelenik Móríciz halált megelőző szenvedéseinek, a méltatlan üldözésnek, a mellőzésnek, a halál utáni szükségyszerű rehabilitálásnak, »szentté avatásnak« a gondolata.) De Móríciz halála még – legalábbis is ebben a könyvben – messze van. A Péter–Pál napján ünnepeelt születésnap sokkal közelebb: ez a dátum az önmítoszteremtésben az aratás kezdeteként Krisztus születésének pogány »változata« lett. Így tette meg Móríciz a születése pillanatának szimbolikusságát hangoztatva (hiszen ráadásul épp délben és vasárnap volt a nevezetes esemény) az első lépést ahhoz, hogy ifjúkorát megírva »Krisztust teremtsen magából«.

Kétségtelen, hogy félrevezetheti az *Életem regénye* az életműről gondolkodókat, hiszen ennek a műnek a végén Móríciz egy nagyvonalú gesztussal minden regényét önéletrajzává emeli: »Ujraéletem egész életemet. / S nem kívánok többé magammal foglalkozni. / Tíz-éves koromig több történt velem, mint azóta ötven év alatt. / Írhatnám még világ végéig, az életem végéig. Minek. Ennél többet nem mondhatok magamról. / A többit a regényekben megírtam.«¹⁸ Míg közben azt sem hiszem el neki, hogy minden egyes regényét életrajziként kellene olvasni, azt sem tartottam járható útnak, hogy a műveket pusztán eseményekként kezelve írjam meg Móríciz életútját. Számomra nincs értelme a műveket kirekesztő írói biográfiának: ha íróról írunk életrajzot, akkor az élettények mellett legalább annyira tanulságos az is, mivé alakultak az egyes történések, élmények az életműben, hogyan torzultak el vagy misztifikálódtak. Móríciz kezében pedig már olyan alapvető adatok, mint a születés időponja, gyúrható anyaggá változtak.

¹⁸ *Életem regénye* 1022.

De a ködösítés és jelképteremtés ellenére mindenkinek van születési dátuma és helyszíne: a lexikonok mégis nehezen tudják azt a kavargást érzékelteni, ami Mórícztól már itt feltárható. Mórícztól és Pallagi Erzsébet elsőszülött fia valóban 1879 nyarán született, a ma Tiszacsécsé nevet viselő kicsi szatmári faluban. A további részletek tárgyalásakor viszont már nem kerülhetem el a legendaoszlatást és a valószínűsíthető tények utköztetését a szépirodalommal, az önmítizálással, valamint a szocialista korszak szimbólumteremtő buzgalomával.

Péter-Pál napja?

Az író csak *irodalmi* megszületését alakíthatja, a megszületését időzíteni senki sem képes, bármennyire kapóra jönne később egy jelképes dátum. Örülhet az író és a vele foglalkozók az olyan szerencsés és különleges jelentőségűvé tehető születési dátumnak, mint a január elseje Petőfi Sándornál, vagy a virágvasárnap Kosztolányi Dezsőnél. Igaz, Kosztolányi esetében elsősorban az édesapa volt az, aki ennek a napnak a kiemelt jelentőségét újra és újra megerősítette fiában. Kosztolányi példája is mutatja, hogy önmagában egy születési dátum (természetesen) semmit nem jelent, csak akkor, ha történetet építünk köré, és szimbolikussá tesszük:

»Édes fiam, hétfőn, március 29-én, reggel fél nyolc órakor töltöd be életed 41-ik évét. Március 29-e, 1885-ben, mikor születted, éppen virágvasárnapra esett. Szép, enyhe, verőfényes tavaszi nap volt. Vidáman, reményekkel telten állottunk az ágy körül, melynek párnái közt aludtad első, édes álmaidat. « [...] Amikor Kosztolányi Dezső, a költő, még diák volt a szülei házában lakott, édesapja, minden március 29-én kora reggel benyitott a gyerekoszobába s a fönti kőszöntő levél szövegéhez hasonló szavakkal közölte fiával születése körülményeit, sohasem feledkezve meg a verőfényes, szép virágvasárnapról [...]»¹⁹

Kosztolányinál azonban nincs olyan kavargás a dátumok körül, mint Mórícztól, akinek vállalt és hangsúlyozott születési dátuma,

¹⁹ KOSZTOLÁNYI Dezsőné 1938: 7. Az idézet Kosztolányi Árpád 1926. március 26-i leveléből való.

a június 29-e, kizárólag a családi emlékezetben őrződött meg, az iratokban és az anyakönyvekben nem.²⁰ Hivatalosan az író a jelentőség nem tehető július másodikán született, legalábbis minden papírjában ez vagy keresztelésének dátuma, július 5-e szerepel. Nehéz helyzetben van tehát az irodalomtörténész, hiszen nem járhat el úgy, mint az élete első időszakára visszaemlékező író, aki határozottan az emlékezetet helyezte az írásos adatok elé, annak ellenére, hogy tisztában volt az emlékezet működésének különösségével: »Mikor írni akartam ezt az életírást, az volt a szándékom, hogy egy vonallal sem írjak többet, mint amit az élet belém dobott. Nem is végeztem helyszíni kutatásokat. Csak a községek papjainak írtam – hiszen úgyis, az állam érdekében, éppen mindenkinek össze kellett gyűjtenie az okmányait –, hogy együttal közöljék az elődeimről szóló adatokat is. És egy fehérgyarmati ügyvéd volt szíves kikeresni a csécsi árverés emlékére vonatkozó telekkönyvi bejegyzéseket. De nem akartam elmenni a helyszínre, nem akartam, hogy a mai érett fővel bíráljam el a mások szájában hiányosan megmaradt emlékeket: éppen azt akartam, hogy kibányászom magamból azt, ami bennem van. Még az analízist sem akartam, de ki nem kerülhettem valamennyire: az ember keres, kutat, egyszer csak feltorlódik a *miért* gátja s azon át kell mázni...»²¹ Első, a későbbi munkáinál sokkal alaposabb, tárgyyszerű,²² még nem a regények nyelvéhez és felépítéséhez közeledni kívánó könyvében Czine Mihály is kétségét fejezte ki (igaz, csak a kötetzáró jegyzetekben) a Péter-Pál napján, vasárnap történt születéssel kapcsolatban: »A tiszacsécsi református egyház anyakönyve szerint Mórícztól Zsigmond 1879. július 2-án született, és 1879. július 5-én keresztelték. A bejegyzés pontosságában aligha kétkelhetünk. Kevés gyermek született Csécsén – Mórícztól Zsigmond-

²⁰ Osvát Ernő például a születése évét tartotta homályban, »ha kérdeztek, egy-két évvel későbbi időpontokat adott meg«, de az ő esetében az anyakönyvi adatok segítettek a valós dátum tisztázásában. Ld. KOSZTOLÁNCZY 2009: 7.

²¹ *Életem regénye* 1010.

²² Érdemes szembevetni az első monográfia nyitómondatát (»Tiszacsécsén született, az anyakönyvi bejegyzés szerint 1879. július 2-án, a családi hagyomány szerint június 29-én.« CZINE 1960: 5.), a második, jóval rövidebb Czine-könyv »mesés«, Mikszáthot idéző kezdetével: »Különös házasságot kötöttek egyszer Tiszacsécsén: egy parasztleány paplányt vett feleségül.« CZINE 1979: 5.

dot jegyezték be hetedikül abban az évben -, a pap is józan életű volt. MórícZ Zsigmond iskolai irataiban július 2., ritkábban július 5. van bejegyezve születésnapjaként. MórícZ Bálintné szerint első fia 1879. június 29-én született.²³

Nemcsak az érthető nehezen, miért szerepel az iratokban a július 2-a, de az is gyanút kelthet bennünk, *iróilag* milyen jól használható a MórícZ által valódinak tartott születési dátum: olyan ez a június 29., mintha az írói életmű része lenne. A konstruáltságot megerősítheti (és még inkább erősítené, ha nem az adatok tekintetében meglehetősen megbízhatatlan testvér, Miklós írta volna), hogy MórícZ *nem mindig* a június 29-ét adta meg születési dátumként: „mellekeli hozzá [egy levélhez és két vershez] Elek Artúr, vagyis az Antológiára kérésére az életrajzát is és abban születésnapjaként 1879. június 30-át adja meg. Vagyis 1910-ben még ő sem tudja, hogy Péter-Pál napján született volna! Ez neki későbbi meghódolása népe előtt. De eszerint a »családi hagyomány« is csak későbbi eredetű lehet.”²⁴ Az *Életem regényében* már az aratás kezdetének pogány ünnepeként írt erről a napról MórícZ, hozzátéve, hogy kálvinista, vagyis a szenteket el nem ismerő, a „bálványimádástól” egész életében iszonyodó édesanyja.²⁵ Pétert és Pált az általa gyártott családi mitológiában „kímelte” a szentek karából, mivel ők hozták el számára elsőszülött fiát: „hogy igazolja magát, egész pogány hitet alkotott, hogy Péter és Pál nem is voltak zsidók, ezek a mesékben a Jézus magyar kísérei voltak. Magyarok, ezért lett az ő napjuk a magyar aratási nap. Ezen a napon állanak búzába, ha esik, ha fúj. Ha az időjárás nagyon elkészt, akkor a Péter-Pál lova mérgesen nyerít végig a mezőkön. Roppant büszke volt azért édesanyám, hogy a fia éppen egy ilyen neves napon lett a világra. Pláne, hogy ebben az évben Péter-Pál még vasárnapra is esett. Dupla ünnep s hozzá: délben tizenkét órakor lett meg a gyerek.”²⁶

²³ CZINE 1960: 531.

²⁴ MÓRICZ Miklós 1966: 203.

²⁵ Nézzük meg a következő, az *Életem regényében* leírt esetet: „A Nagylődön nem volt fenyező: mikor a feleségem karácsonyfát állított a legelső karácsonyon, édesanyám azt hitte, meg kell halnia. Elszédült; rohamot kapott, és ecetes vízzel kellett a szívet s a homlokát mosogatni. Hogy az ő fia behódolt a bálványimádó pogányoknak.” *Életem regénye* 978.

²⁶ *Életem regénye* 760.

Nagy merészség kellene hozzá, hogy ezt a sokszorosán szimbolikus dátumot vitassam. Dokumentumokat nem is tudok szembehelyezni vele, pontosabban minden irat azt igazolja, hogy *nem* Péter-Pál napján született MórícZ²⁷ – talán az egyetlen családi Bibliát, annak is az utolsó oldalát kivéve, amelyet saját szememmel nem láttam, csak MórícZ Miklós emlékeit ismerem róla. Ezt a Bibliát Pallagi Erzsébet „nászajándékkul kaphatta”, és itt gyűjtötte a családi adatokat: „nem a keresztlevelet nézte meg, ha adat kellett neki a gyermekeire vonatkozóan, hanem ezt a könyvet.”²⁸ Kétségtelen, hogy MórícZ egész életében Péter-Pál napját ünnepelte születésnapként: nem azt várta, hogy felköszöntés, ő adott ajándékot szeretteinek, gyakran írt ilyenkor ünnepélyes leveleket lányainak, kezdett bele újabb regénybe. Utolsó születésnapja, az 1942-es kapcsán idézi MórícZ Virág a következő naplóbejegyzést:

„1942. VI. 29. P. Pál

Évem 63

Holtom még nem várom”²⁹

Annak, hogy MórícZ épp Péter-Pál napján szeretett belefogni egy-egy nagyregénybe, nemcsak az lehetett az oka, hogy leginkább a forróságot kedvelte, a nyári melegben tudott legjobban dolgozni. A kizárólagosságot állító kijelentései („Csak nyáron tudok írni – meséli. – Minden nagy munkámat nyáron irtam.”³⁰) mögött a pa-

²⁷ A kétség azért még MórícZ Virágban is ott lehetett, hiszen *Tíz év I-II.* című munkája végételé ezt írja: „Most én szeretném valakitől megkérdetni, igaz-e, hogy apám Péter-Pálkor született, vagy az az igaz, amit a csécsi anyakönyvbe három nap múlva beírtak. De nem mehetek ezzel bíróságra, mint a Vörösmarty család, aki a fiú tizenhatodik évében bizonyította be a törvényt, hogy a bába tévesen diktálta be a papnak a nevét.” MÓRICZ Virág 1981b: 481.

²⁸ MÓRICZ Miklós 1959: 64. Itt idéz a testvér egy anyai levelet is: „az édesanya emlékezését kell hitelesnek vennünk, aki határozottan megírja egy Zsigmond fiához írt levelében: »1879. június 29-én, vasárnap, Péter-Pál napján, déli 2 órakor jöttél át rajtam.«”

²⁹ MÓRICZ Virág 1981b: 48.

³⁰ Százezer szál szegfű van MórícZ Zsigmond kertjében, Színházi Élet, 1928/30, 80.

rasztíró-imázs építésének szándékát is felfedezhetjük, pontosabban azt, hogy bár elismert, polgári életet élő író lett, paraszti eredetére mindig emlékeztetni kívánta olvasóit. Feltehetőleg azért is, mert az általa bejárt út éppen ettől lett igazán lenyűgöző – az effajta kijelentések ugyanis leggyakrabban a polgári, városi közönségnek szóló lapokban, például a Színházi Életben bukkantak fel. Az idézett mondat a nyári munkáról, vagyis arról, hogy az író is csak akkor tevékenykedik igazán, amikor a legfontosabb paraszti munka, az aratás zajlik, egy olyan interjúban jelent meg például, amelyhez hasonló a Színházi Élet több nyári számában is olvasható volt, s ahol a leányfalui villanegyed nyári hétköznapjairól tudósítottak. Ahogy a cikkből kiderül, „*Pekár Gyulának, Szászgyalamtitárnak, Delmár Walternek, a kiváló autóbajnoknak*” is volt itt „kúriája” – ezzel az úri környezettel képezett tudatosan kontrasztot a szimbólumokkal saját születését és életírtmusát is a paraszti világhoz kapcsoló Móríciz.

A június 29-i születésnapnál tehát keresve sem található volt a jobbat – miért nem ez a dátum szerepelt az irataiban mégsem? Lehetséges, hogy hivatalosan csak július 2-án jelentették be a gyermek megszületését, és ennél korábbi dátum nem kerülhetett a papírokba? Ha így volt is, a dátumok körül biztosan nem stimmelt valami. Az is gyanús, hogy a Móríciz Zsigmond után megmaradt, részben általa és családtagok által készített, részben az egykori sárospataki, prűgyi református lelkipásztorok által kiállított családi ívekben³¹ kizárólag az íróvá vált családtag születési dátuma szerepel többféleleppen.

Az *Életem regényében* arról olvashatunk, hogy a születés napja után egy héttel, az istentiszteletet követően, azaz vasárnap, a háznál történt meg a keresztelezés: akkor viszont július 6-a lenne a helyes dátum, és nem július 5-e, ami szombatra esett 1879-ben. Az időpontok körüli kavargás oka talán az a kezdeti ijedelem lehetett, amelyről Móríciz Zsigmond maga nem, csak öccse, Miklós számolt be, emlékező könyvében nagybátyját, Nyilas Józsefet idézve:

„De azt tudom, hogy nagy baj volt, mert Erzsi nagybeteg volt, nem is eszmélt. Kétségbe voltam esve, mert annyira szerettem Erzsit, hogy szívesen meghaltam volna érte, és ő is úgy szeretett engemet...”

³¹ Ld. a Petőfi Irodalmi Múzeumban, az M 100/5272/1-11. jelzetű dossziében.

Nem mentem ki többet mellőle. Édesanyám a kezét tördelte, arra nem emlékszem, hogy Bálint otthon volt-e vagy nem, nem láttam, csak azt tudom, hogy a kislány többször odatették mellé, hogy szopjon. Nem szopott, nem jött semmi tej. Próbálták pohárral, mindennel, nem indult meg a tej. A gyerek miatt is meg voltak ijedve. Már Erzsi feleszmélt, de se orvos – akkor ugyan még eszébe se jutott az orvos az embernek, különben édesanyám volt az orvos – egyszer úgy emlékszem, talán másnap, azt mondja nekem édesanyám: »Jóska, próbáld meg megszívni az Erzsi mejjét, mert meg talál halni Erzsi is meg a gyerekek is...«

Csak édesanyám volt bent, mindenkit kiküldtek, én megszívjam erősen mind a kettőt, és megindult a tej. Akkor láttam édesanyámat, hogy erősen örvendezett, és a gyerekek akkor már tudott szopni. És én boldog voltam, hogy megmenttettem két életet...³²

Móríciz tehát mintha uralni akarta volna saját születési dátumát is – hiszen a keresztelezést kapott nevét is szimbolikusként kezelte. Amikor az *Életem regényében* megkísérelte leírni a családi hagyományból kinövő személyiségét és az íróshoz vezető útját, voltaképpen saját, valódi nevét minősítette „álnévnek”. Azt állította ugyanis, hogy ha a falu hétköznapi rendje szerint a család Péter-Pál napkor érkezett elsőszülöttje a Péter és a Pál nevet kapta volna a keresztségben, neve sokkal jobban lefedné írói lényét, mint a Zsigmond. A Zsigmond név viszont ugyanúgy szimbólum volt, az édesanya útjának szimbóluma: „Múltságos, hogy édesanyám számára éppen a nagy parasztmunka indító napja volt ez a választási pillanat: hogy fiát a parasztságnak minden jelétől lemossa. Ezért nem kellett neki sem a Peti, sem a Palkó s mikor harminc év múlva vitakoztam vele, hogy milyen jó volna most nekem, ha mind a kettőt megkapom s Péter Pál vagyok – tágra nyílt szemmel nézett rám s csak annyit mondott: Hm...”³³ Móríciz úgy vélte, íróként már nem lenne szüksége a parasztságból való kiválást jelző keresztnévére, mert a paraszti sorból írói mivolta, egész munkássága önmagában kiemelte. Így a Péterrel és a Pállal éppen elhagyott eredetét, a valójában az első pillanattól kívülről szemlélt faluhoz tartozását jelezhetné. De bármennyire szép ez a történet a váratlanul felbukkanó, az

³² Idézi: MÓRICZ Miklós 1959: 65–66.

³³ *Életem regénye* 761.

egyediséget jelentő Zsigmond névről, nem egészen igaz. A kéziratok hagyatékban fellelhető családi fejegyzésekből kiderül, Zsigmond már volt az író megelőzően a Móricz-családban, ahogy Pál is: Péter viszont egyáltalán nem.³⁴

A keresztelés tehát megtörtént július 5-én (vagy 6-án), Móricz Zsigmond szülőházában. Az ennek tényét jelző emléktábla ma a tiszacsései református templomon látható, a születést hirdető pedig egy olyan aprócska, nádfedeles kis parasztházon, ahol az író biztosan nem született. Vagyis nemcsak a születés és a keresztelés dátuma, de az élet kezdetének helyszínei körül is akad tisztázni való.

Megtévesztő emléktáblák

Ha valaki ma ellátogat Tiszacsécsére, a trianoni határrendezés következtében az ország legkeletibb végére került, de a centrumtól 1920 előtt is nagyon távolosó faluban két helyen talál emléktáblát. A református templomon, ahol *nem* keresztelték meg a nagy magyar író, illetve azon a nádfedeles kis parasztházon, amelyet ma már, a Fehérgyarmaton tevékenykedő Móricz-kutatónak, Hamar Péternek köszönhetően csak emlékháznak vagy tájháznak, de nem szülőháznak neveznek. Igaz, az emléktábla nem került le a homlokzatról – sajnos, már nincs is hova tenni, mivel Móricz valódi szülőháza, a tornácos, gangos, zindelytetős Pallagi-ház megsemmisült, lebontották. S hogy miért van jelentősége a születés pontos helyszínének? Mert a kicsi, nádfedeles, alacsony házikó sugalmaz valamit: a szegénységből, paraszti sorból indult író képét égeti bele látogatóiba és mindazokba, akik könyvekben, képeslapokon, hűtőmágneseken találkoznak a házzal.³⁵ A magyar közoktatás amúgy is nagy hatékonysággal köti hozzá íróinkhoz a szegénységet,

³⁴ Móricz Miklós is megjegyzi, hogy apai ágon nem volt a Zsigmond ritka név: „édesapánknak nem egy ilyen nevű bátyja volt a közeli rokonságban.” MÓRICZ Miklós 1959: 65.

³⁵ Az interneten a különféle turisztikai ajánlókban, illetve például Fűzfá Balázs új, a gimnáziumok 11. évfolyama számára készült tankönyvében ma már a házról azt olvashatjuk, hogy a Móricz-család birtokában volt ugyan, de az író nem itt született. Azon túl, hogy a régi szatmári paraszti építészeti ritka emléket tisztelhetjük ma benne, voltaképpen annak emlékműve ez a ház, hogy sokáig *azt hittük*, Móricz Zsigmond itt született meg.

Az egykor szülőháznak kinevezett emlékház – hűtőmágnesen

a szenvedést és a nyomort. Nézzük meg, milyen empirikus tapasztalatokról számol be Milbacher Róbert: „minden alkalommal megkérdezem az új hallgatóktól [...], hogy milyennek képzelik Arany szülőhelyét, amire kivétel nélkül azt a választ kapom, hogy pici falucska lehetett. És amikor felvilágosítom őket arról, hogy Szalonta bizony már akkoriban is tízezres város volt, látszik rajtuk, hogy nem nagyon hisznek nekem, és legfeljebb a tanár-diák viszonyba kódolt fékek tartják vissza őket attól, hogy lehiúlyezzenek.”³⁶ A szocialista időszak Móricz-kutatása nem elégedett meg azzal, hogy ideológusaival meséltessen a nyomort bizonyító szülőházzal. Bár ez is megtörtént: „A falu utcájának abban a sarkában, ahol az, szinte megriadva az előbukkanó Tiszától, hirtelen elfordul, áll egy picike, magas szalmatetős ház: Móricz Zsigmond szülőháza. Egyszerű, nagyon is egyszerű paraszti hajlék, amelynek nyílt tűzhelye, tenyérnyi ablaka s a látogató fejét fenyegető mestergerendája az évszázados paraszti nyomorról, éhezésről és fázásról, jobbágyi kiszolgáltatottságról mesél – de most már örökre mesél minden látogatónak arról is, hogy itt született az elnyomott és az elnyomtatása elleni küzdelemre készü-

³⁶ MILBACHER 2009: 12.

ló magyar nép egyik legnagyobb írója: Móricz Zsigmond.³⁷ Hogy a ház „mesélni” tud, vagyis önmagán túlmutató jelentőséget kaphat, ebből a részletből is nyilvánvaló. Nagy Péter kötetének első változata akkortájt íródott,³⁸ amikor a házacsára rákerült az emléktábla – érdekes, hogy évekkal később, 1960-as könyvében Czine Mihály már nem tudta (nem akarta?) meghatározni, hol is született az író: „Bizonytalan az is [a születés időpontjához hasonlóan – Sz. Zs.], hogy melyik házban született Móricz Zsigmond.”³⁹

Az ötvenes években íródott Nagy Péter-könyv és az emléktábla 1952-es felavatása egy olyan korszak dokumentumai, amely nagy erővel, ha kellett, a tényeket meghamisítva alkotta meg saját szimbólumait, a „szentjeit”, azaz az előképeit. Ennek a sokszor hamisítással együttjáró buzgalomnak az eredményei a visszamenőlegesen cenzúrázott (Szörényi László kifejezésével: delfinizált⁴⁰) művek, köztük több Móricz-alkotás ugyanúgy, mint a tudatosan nem a kellő helyre kitett emléktábla, esetleg az újratemetések. Míg Móricznak a születését, addig József Attilának a nyughelyét igyekeztek a „maguk képére” formálni a korszak ideológusai: nem véletlenül éppen kettejükét, hiszen József Attila a munkásosztály, míg Móricz a szegényparasztság képviselőjeként lett elgondolva ebben az irodalomfelfogásban. Móricz emléktáblájának felavatása 1952 őszén volt. A másnapi Néplap a következőképpen tudósított a nagy eseményről: „Szeptember 7-én reggel és délelőtt valóságos zarándoklás indult meg Tiszacséce felé az ország, a megye minden részéből. Különvonatok, autóbuszok vitték a dolgozókat, autók, motorok, kerékpárosok hada sietett a tiszaparti, határmenti kis község irányába. A közeli falvakból szekeres, gyalogos parasztok igyekeztek Móricz Zsigmond, a nagy magyar író szülőfaluja felé.”⁴¹

³⁷ NAGY Péter 1975: 11.

³⁸ Az 1975-ben harmadik, javított kiadásban megjelent kötethez írt előszót a következőképpen indítja Nagy Péter: „Több mint húsz esztendeje, hogy ez a könyv először megjelent – idéstova negyedszázada, hogy szerzője dolgozni kezdett rajta.” NAGY Péter 1975: 5.

³⁹ CZINE 1960: 531.

⁴⁰ A kifejezés eredete: „ad usum Delphinis», azaz a trónörökös (franciás latinossággal Delphinus – azaz Dauphin) használatára kihagyták azokat a fejezeteket, amelyeket az újkori ízlés szemérmesítőnek vélt: SZÖRENYI 2000: 9. Szörényi ennek nyomán nevezte el *delfinizálásnak* a szocializmus idején, többnyire politikai okokból végrehajtott szövegcsontkításokat.

⁴¹ Idézi HAMAR 2008: 28.

Az emléktábla-avatás idején még állt a zsindeletyitős, tornácos, a falu átlaga fölötti életnivót mutató Pallagi-ház is, ahova (Czine Mihály állításával ellentétben)⁴² sem 1929-ben, a Móriczot díszpolgárrá avató ünnepségek idején, sem később nem került emléktábla. Ma már egy másik ház áll a telken, amely előtt 2006. július 7-e óta díszkapu jelzi: itt állt a valódi szülőház. Hogy mi volt vele a baj 1952-ben, amikor a házban élők teszarmazottai szerint még a fákat is kivágták a ház elől, hogy jól látszódjék majd az emléktábla? Nemcsak az, hogy ennek a háznak a fényképével nehezen lehetett volna igazolni, hogy Móricz szegényparaszti nyomorból indult, de az is, hogy akkoriban egy kulákcsalád élt ott, akik aligha részesülhetek abban a kitüntetésben, hogy egy „megszentelt” épületben lakjanak. 1998-ban mesélte el az 1952-ben, még az ünnepség előtt Tiszacsécsére Cseres Tiborral és Sarkadi Imrével együtt ellátogató újságíró, Kiss Károly, miként derült ki a számára is az, hogy nem a megfelelő helyre került a szülőházat jelző tábla: „Egyik nap megismerkedtem Kiss Bertalan bácsival, Tiszacséce legidősebb, akkor 78 esztendősként lakosával, Móricz Zsigmond gyermekkori játszópajtásával. Ott nézelődtünk a már csaknem újraépült vályogháznál, frissen meszelt fala vakítóan fehérlett, szalmafedele is csaknem elkészült. Nézte-nézte Berti bácsi, majd megszólalt: »Nem itt született Zsiga, Móriczék soha nem laktak ebben a házban.« Nem nagyon kellett kérlelnem, elballagtunk szépen a templomhoz, s megmutatta a tükáros tornácos házat, Móricz Bálint hajdani portáját. Akkor éppen az egyik nagygazda tulajdona volt. Cseres Tibornak, amikor a titok végére akart járni, valamelyik megyei nagyság elmagyarázta, politikai hiba lenne, ha egy kulákház falára kerülne a szegényparasztság írójának emléktáblája.”⁴³ Kiss Bertalan más írásban is felbukkan, és (nem a bizonytalanság fokozása, hanem a kételkedés magyaráza-

⁴² Vö. a következővel: „Az 1929-es Móricz-ünnepségek idején a milotai faluvégén levő Pallagi-házra, illetve az annak a helyén épült házra tették az emléktáblát, 1952-ben a kóródi faluvégén levő egyvégű Móricz-házra.” CZINE 1960: 531., illetve: „Ami a Pallagi-házat, a szülőházat illeti, az 1970-ig állt, tehát – főrészeiben legalábbis – ugyanaz volt 1879-ben, 1929-ben és 1952-ben is. Falára soha semmiféle emléktábla nem került. Valóban felmerült a szándéka 1929-ben egy emléktábla állításának, de erre végül nem került sor.” HAMAR 2008: 27.

⁴³ Idézi: HAMAR 2008: 30–31.

takeppen mondom) egyszerre a „nagy idősk tanújaként”, valamint színes fantáziájú emberként határozhatjuk meg. Ha valakit Hány Jánosként emlegetnek a faluban, nem biztos, hogy a leginkább megbízható tanúként fordulhatunk hozzá:

„Mikor Mórícz gyerekkorának kortársait keressük, a hetvenhétéves Kis Bertalanhoz küldenek. Ő az egyetlen csécei paraszt, aki még ma is féhértrojtos gatyaszárban jár, mint egykor Mórícz apja, Mórícz Bálint is. Élénk képzeletű és beszélőkédvű ember (a faluban Hány Jánosként emlegetik) [...]. Egy esztendőben született Mórícz Zsigmond, jól emlékszik a Mórícz-családra, az író az 1929-es ünnepélyen látta utoljára.”⁴⁴

A politikai indíttatású hamításban mára talán nem is az érdekes, hogy egykor megtörténhetett, sokkal inkább az, hogy Mórícz-képüket alakító hatása mennyire tartósan bizonyult. (Ahogy az egykor ideológiai okokból csonkítva megjelent Mórícz-művek is ott vannak a könyvtárakban és a könyvesboltokban.) A manipulálásról gondolkodva azonban arról sem feledkezhetünk meg, hogy már a kommunista, szocialista időszak előtt kiigazítandó tévedésnek tartotta Erdei Ferenc azt, hogy Mórícz paraszti származású lenne, vagyis a parasztiróvá alakítás nem a szocializmus idején kezdődött: „Hamis nézet, hogy Mórícz Zsigmond parasztivadék, aki gyermekkori élményekkel merült meg a paraszti világban és innen nőtt bele a közepostályba, ahonnan a többi irodalmi tájakat is, meg a történelmi multat is megközelíthette. [...] Röviden szólva valódi középosztályi pálya ez, s a paraszt apától származó Mórícz nevét, akár föl is cserélhetnék a papkisasszonyanya berettyóújfalusi Pallagi, prédikátumos nevével. [...] ez a középosztályi vonal éppen akkor süllyedt alá a paraszti világba, amikor a magyar középosztály tökéletesen elromlott, alulról elszakadt a paraszt néptől és fölfelé egy hamis nemzet-úri világba tokosodott be. A Mórícz, helyesebben Pallagi familia elkerülte

⁴⁴ BOHUS 1957: 83. Kiss bácsi jelentőségét mégis megemeli, hogy 1957-ben alig lehetett Móríczékra emlékezőket találni Tiszacsécsén: „Már csak egy-két olyan ember él ezeken a helyeken, akit még személyes emlék köt a gyermek Mórícz Zsigmondhoz, vagy legalábbis családjához.” BOHUS 1957: 83. Gondoljuk el, mennyire sikerülhetett ez a 2000-es évek után, amikor Hamar Péter újra nyomozásba kezdett.

ezt a romlást és a régebbi középosztály szebb hagyományait vitte magával a csécei falusi parasztlágbá. [...] Mórícz Zsigmond tehát ebben a paraszti emigrációban élő középosztályiségben nevelkedett föl és innen indult pályája végeredményben társadalmonkivüli árvaságban kavargott tovább az úri középosztály, a Nyugat modern polgársága és a falukutatással föltámadt paraszti-népi értelmiség között.”⁴⁵ Ebben a szociológiai leírásban nemcsak arra érdemes figyelni, hogy már 1945-ben bizonygatni kellett, Mórícz paraszti származása a legkevésbé sem egyértelmű, de arra is, hogy ugyanaz a kategória, az *árvaság* bukkan fel benne, amelyet Mórícz az apja személyiségének alakulásában döntőnek érzett.

Látjuk, hogy a parasztíró-képet nem vagy nem pusztán a műveken és a róluk született értelmezéseken keresztül kívánták alakítani, hanem az ezek szerint döntőnek minősített *származás* manipulálásának segítségével is. Ez az ideológiai hamítás ugyanakkor egyfajta móríczi önmitizáláson, illetve a szülőfalu építette kultuszon alapulhatott, hiszen már az 1929-es, az író ötvenedik születésnapjára rendezett ünnepségnek voltak olyan tárgyi emlékei, amelyek a kijelölt szülőházhoz hasonlóan erősen kétségesek. Így írt az *Életem regényében* az akkor ajándékba kapott bölcscsőről:

„A bölcscsőr még ma is megvan. Most kilenc éve adta ajándékba Tiszacséce községe, mikor diszpolgárává választott. A közvélemény szerint ezt édesapám maga csinálta. De nem tudok ráismerni. Kilenc év alatt se szoktam meg. Nagyon formásnak, csinosnak találok: elhiszem, hogy ez volt a bölcscsőr, de abban kételkedem, hogy édesapám saját kezűleg csinálta volna. Ha édesapám ilyen takaros és gondosan megcsinált bölcscsört tudott volna fabrikálni, akkor aligha van ez az egész regény.

Édesapám képes lett volna fél óra alatt összehúzni egy bölcscsört, de éppen ez hiányzott belőle, a falu lelke, hogy aprólékosan és gondosan gyalgassa, késelje és farigcsálja a bölcscsőr minden alkatrészét. Ezt a bölcscsört egy, a falu törvényei szerint élő és gondolkodó paraszt csinálta s édesapám az nem volt soha. Egész életében hiányzott belőle a műgond. Ideiglenes dolgokkal pótolta mindent: »jó van a már«. Csak éppen megtegye, s róla a felelősség elmúljon. Hamar, hamar, essünk túl rajta.”⁴⁶

⁴⁵ ERDEI 1945: 12–14. (passim)

⁴⁶ *Életem regénye* 759.

Miként 1952-ben az emlékház, úgy 1929-ben a bölcső is a paraszti származást támasztotta volna alá: Móricz viszont ekkor még a tárgyi emlék mellé állíthatta a saját apa-képét, a paraszti sorból minden erejével kiemelkedni igyekvő Móricz Bálintét. Ha még hátrébb lépünk az időben, azt láthatjuk, hogy a születés ténye körüli szándékos hamisítás is éppen az író apjának, Móricz Bálintnak a munkalkodásával függ össze: a család életének első időszakára, vagyis az elsőszülött Zsigmond születése körüli időszakra tehető gyarapító és egyben meg lehetőséget zavaros tulajdonviszonyokat eredményező tevékenysége kellő alapot adott a szülőház körüli machinációhoz. Hiszen Móricz Bálint ingatlanvásárlásait valóban nem egyszerű követni – már csak a kuszaság miatt sem volt nehéz rámutatni egy csései házra, amely akár a családé is lehetett volna. Tiszacsécsén ugyanis három ház volt egykor a család tulajdonában. Az egyik Móricz Bálint szülőháza: ez a falu körödi végén állt, ma a Kossuth utca 6. számot viselné – a korán árvaságra jutott Móricz Bálint apai öröksége volt ez, amelyet aztán eladott a községnek iskola céljára. A másik az a ház volt, amelyet Móricz Bálint az édesanyjának és az asszony második férjének telkére épített, amikor a házasságkötésre készült, és ki akarta „üríteni” saját házát, ahol akkor még anyja, mostohaapja és féltestvére is ott élt. Ez a ház, az első, amelyet Móricz Bálint maga épített (vályogból), a „sikátorban”, a mai Petőfi utcában állt – 1878. május 28-án költözött be a család, két nappal Móricz Bálint és Pallagi Erzsébet esküvője előtt. Az ifjú pár már a saját házában, mindkettejük anyjától külön, kettesben kezdte meg közös életét. De ez az állapot nem tartott sokáig: Pallagi Erzsébet anyja, Nyilas Katalin, az özvegy papné, aki (legalábbis a családi emlékezetben megőrződött történetek szerint) lánya házasságának kiűlője is volt, kezdettől azt kívánta, hogy a veje és lánya vele együtt lakják, az ő udvarában gazdálkodjanak. A falu szokásjoga is azt kívánta, hogy a házaspár első gyereke az anyai házában születéséig meg – így a házaspár átköltözött még Zsigmond születése előtt a ma Kossuth utca 93. számú jelölt, most már emléktápuval is megtisztelt telekre, ahogy erről Móricz egy 1928. május 15-én Orosz Kálmán lelkesnek írt levelében is olvashatunk: „az édesapám már az első évben átvette anyai nagyanymnak, Pallagi Józsefnének birtokát s beköltözött a falu túlsó végén levő Pallagi házba, s itt születtem én.”⁴⁷ És miért nem azonnal az

⁴⁷ *Móricz Zsigmond levelei I. 271.*

írót magát „kérdteztem meg” arról (ez így túl költői, tehát: miért nem a tőle megmaradt írásos emlékekben kutattam azután), melyik is az ő szülőháza? Egyrészt azért nem, mert az önmitizálás, ahogy ezt már a születési dátumánál láttuk, nem volt idegen tőle, másrészt azért nem, mert saját születéséről mindenki csak közvetett emlékekkel rendelkezik, harmadrészt pedig azért sem, mert az ezt a vallomást tartalmazó levélben is van félrevezető adat, épp a Pallagi-házról: „Ez a ház tehát az, amelyet az én szülőházamnak kaptam a végzettől. Ezt a házat vette meg a község később községházának s így én mindig büszkén gondoltam arra, hogy úgy apai, mint anyai ősi hajlékunk a közönység (?) céljára szolgál.”⁴⁸

Ismét gyönyörű szimbólumra talált rá Móricz: iskolává és községházává transzformálódott családi háza jogosan töltötte el büszkeséggel, és ehhez csak egy kis tévedésre volt szüksége. A Pallagi-ház telkén ugyanis sosem épült községház: „Amikor Nyilas István megvásárolta a testvére gyerekei részére a telket a milotai faluvégen, a 114. sz. tulajdoni lapra a vételt úgy jegyezték be, hogy az az 58. és 59. helyrajzi számú telekre vonatkozik. Később, valamikor 1885 után, a község megosztotta a területet, az 58. számút – rajta a szülőházzal – eladta, és az 59. számú telken építette fel a községházát. A faluban élő öregek egybehangzóan, egymástól függetlenül állítják, hogy a szülőház sohasem volt községháza. A községháza ott állt, ahol ma a tűzoltó-szertár és a bezárt tejcsernok van, a 20. század elején készült kataszteri térkép szerinti 59. hrsz. telken, a szülőház közvetlen szomszédságában.”⁴⁹

A tiszacsései ingatlanviszonyokban tett nyomozás végén már csak egy kérdés maradt: hogyan kerülhetett képbe az 1952-ben szülőháznak kinevezett házacska? Czine Mihály például a ház akkori lakóira hivatkozik bizonyítékképpen – Hamar Péter nyomán viszont tudható, hogy az ötvenes évekbeli tulajdonosok, Magos Gusztávék aligha mondhattak bármit is Móricz Bálintról, hiszen még felmenők sem találkoztak vele, ugyanis 1900-ban lettek tulajdonosok, amikor a Móricz-család már messze járt. Az a legvalószínűbb, hogy a ház kijelölése valóban magas szintű politikai döntés eredménye volt, a tiszacséceik pedig elhitték azt, amit hinnük kellett. De

⁴⁸ *Móricz Zsigmond levelei I. 272.*

⁴⁹ HAMAR 2008: 26.

a Móricz-képünket mindmáig erősen alakító ötvenes évekről még egy adalék, elsősorban azoknak, akik ezeket a sötét, diktatórikus éveket egyneműeknek és könnyen megérthetőnek képzelik – már 1957-ben megjelent olyan szaktanulmány, amely az emléktábla és a szülőház vonatkozásában kételyt fogalmazott meg:

„Ha az ember megáll a falu közepén, az egyetlen nagy utcában, a templom mellett és az *Életem regénye* pontos helyrajzi adatai alapján próbál tájékozódni, nyomban feltűnik, hogy nem arra a házra helyezték 1952-ben az emléktáblát, amelyről az író, mint szülőházáról beszél. Az 1929-es születésnap ünnepségek is egy másik házban zajlottak le, Móricz anyjának, Pallagi Erzsébetnek egykori házában. Állítólag ebben a házban őrizték Móricz Zsigmond bölcsőjét is az 1929-es ünnepség idejéig. Annak idején az emléktáblát is erre a házra akarták tenni, de a falubeliek elbeszélése szerint a ház lakói haladékot kértek, mert nagyobbítani akarták a házat.”⁵⁰

Remélem, csak részben igazoltam az eddigiekben, hogy az írókról szóló könyvek lassan, vontatottan, körülményesen indulnak. Bár tagadhatatlan, hogy nem haladunk öles léptekkel, hiszen voltaképpen még mindig Móricz megszületésénél járunk, abban bízom, hogy a „toporgás” nem tűnik indokolatlannak és unalmasnak. Azért is mentegetőzőm, mert még mindig nem léphetünk tovább: a „szikrát” létrehozó két pólust, vagyis a szülőket és a róluk eddig kialakult képet feltétlenül tárgyalnom kell, hiszen már a bölcső kidolgozottságából elinduló személyiségelemzés is mutatja, mind sorsának, mind írói alkatanak megértéséhez előszeretettel és hosszan boncolgatta szülei jellemét és a házaspár közös életét Móricz Zsigmond.

Az árva Bálint és a romantikus Erzsé

Móricz szüleinek a házasságát az ellentétes pólusokra figyelve igyekezett megérteni és megmutatni. A parasztságból felemelkedő apai,

⁵⁰ BOHUS 1957: 85. Tartozik ehhez a szöveghez egy lábjegyzet is: „Móricz Zsigmond csécsi szülőházának kérdése ügyében levelet kaptunk a volt csécsi református lelkesztől, Orosz Kálmántól is, és még visszatérünk erre egyik következő számunkban. (Szerk.)” Ennek a „visszatérésnek” azonban nem találtam nyomát.

és a nemességből lezuhanó anyai ág, a kelet és a nyugat, a legkisebb és a legnagyobb ház, a parasztfű és a nemes kisasszony – számos el-
lentéppárt felhasználtnak ennek a teóriának igazolására, hogy aztán közülük néhányan a hamisságát (vagy legalábbis a bennük rejlő túlzást) maga is beismerje. Kétségtelen, hogy Móricz Bálint és Pallagi Erzsébet egymásra találása elég okot adott a töprengésre: ahogy fiuk az *Életem regényében* leírta, egész életében a szülei házassága foglalkoztatta leginkább. (Ebben, persze, van némi túlzás: saját házasságai legalább ekkora és ennnyire produktív, hiszen művekké fordított fej-törést okoztak neki.)

Az 1851-ben született Móricz Bálindra ma azt mondanánk, a paraszti sorból kiemelkedett kisvállalkozó volt, aki csak saját erejére támaszkodhatott, hiszen négyéves volt, mikor az apja kolerában meghalt. Igaz, még egy év sem telt el, és anyja újra férjhez ment, az apai örökségként megmaradt ház pedig kezdeti tőkeként szolgált a családalapításnál, vagyis az arvaság nem pusztán magárahagyottsággént, legalább ennnyire felszabadító erőként értelmezhető. Móricz Bálint az egyes szakmák fogásait önállóan sajátította el, azt is maga határozta el, hogy ács lesz, úgy jelentvén ezt ki, hogy még semmit nem épített meg: mintha már ebben is fia mentalitását előlegezte volna meg, aki 12 évesen kijelentette, író lesz, anélkül, hogy műveket létrehozott volna. Móricz Bálint sokszor bukott bele újabb és újabb ötleteibe, sosem gazdagodott meg, viszont, ha igen nehezen is, de mindig talpon maradt, el tudta tartani egyre gyarapodó családját. Az elsőszülött Zsigmondot ugyanis még hét fű- és egy lánygyermek követte, az összesen kilenc gyermekből hét a felnőttkort is megérte, ami az korabeli statisztikákat figyelembe véve igen jó arány volt. A még akkori szemmel is feltűnően alacsony (nem ütötte meg a sorozásnál a mértéket, vagyis 150 centiméter alacsonyabb volt), de annál nagyobb hangú Móricz Bálint öntörvényűsége fia elemzése szerint arvaságából, törvényenkívüliségéből következett.

Móricz Bálint, legalábbis fia szerint, a káromkodással pótolta a faluban a testi és az anyagi fölényt, a család biztosította pozíciót: „Nem könnyű egy új helyzetet elfoglalni a faluban. Édesapámnak valósággal meg kellett verekednie mindenivel, akit elhagyott, megelőzött s azokkal még jobban, akik közé feljutott. A Bakosok, a Kiss Áronok, a Magosok sehogy sem szívelték, hogy a faluvégi kislegény a nyakukra nőjön. Apró szűrés parasztság gúnyban volt része, de

ó vastagon adta vissza. Akkorákat káromkodott, hogy kitértek előle. Ilyenkor a durvaság jó feyyvet, mint a tintahal fröccse.⁵¹ Édesapa (ő volt Móríc Míhály) helyett nevelőapát (Farkas András), szabályos nevelés helyett szabálytalant kapott. Az *Életem regényében* Papóként emlegetett nevelőapát a mű tanúsága szerint egyetlen dolgra tanította meg, a káromkodás művészetére: „De cifrán ment ám, mert a Papó iskolája még nagyon közel volt, ropogott a káromkodás, mint a pokolbeli sortűz.”⁵² Móríc az *Életem regényében* a népmesék saját közegükből kiszakadó, a próbatételek után királlyá koronázott hőseihez tette hasonlóvá az apját, akit éppen az emelt ki a faluból, hogy megszakadt nála a generációkat és egyéneket egyformává alakító folytonosság: „az apám rendkívüli szerencsémre árva volt, s nem kapta meg a szabályszerű nevelést. [...] Minden népmesének az a tendenciája, hogy a szegény elmegy királynak. A parasztsorból való kivándorlás felfelé: ez a mese.”⁵³ Móríc Bálint sorsa, ha a mesei szerepkörökben gondolkodunk, mégsem a hősöké, hiába van szinte rászabva ez a szerep. Szabad volt, független, vakmerő, így neki kellett volna elindulni „szerencsét próbálni”, de nem hős lett, hanem „segítőtárs”: mintha a legkülönfélébb „kalandokra” vállalkozó apa kudarcokkal és sokszori újrakezdéssel tarkított történetére épült volna rá az igazi „mesehősnek”, az íróvá váló fiúnak a diadala.

Ehhez a diadalhoz az édesanya is szükségeltetett, aki szintén „segítőtársként” határozható meg, ha a mesei kategóriákat használjuk: „ő, a gyenge, erőtlen és tehetetlen kis paplány, le tudta győzni a parasztistent és a gyermekeit ki tudta emelni a kapa-kaszarából, s föl, fölvitte, mint a mesék griffmadara valamennyit, a toll és tinta üdvözítő, vagyis kényelmes kultúrájába.”⁵⁴ A gyerekek felnevelésére és minél magasabbra juttatására, a paraszti sorból való kiemelésére egy nagyon eltérő életfelfogással, neveléssel jellemezhető szülőpár vállalkozott. Móríc maga többször változtatott meg a véleményét azzal kapcsolatban, apja vajon paraszti származású volt-e, vagy sem: miközben az *Életem regényében* azt a képzetet építette fel, hogy az apja és anyja mindenképpen két pólusra

⁵¹ *Életem regénye* 753.

⁵² *Életem regénye* 743.

⁵³ *Életem regénye* 736–737.

⁵⁴ *Életem regénye* 761.

helyezhető, már 1924-ben megrendítő felfedezést tett, amikor Móríc Bálint keresztlevelét meglátta, ez ugyanis „apai nagyszülőinek, így apjának »nemesi« származását igazolta.”⁵⁵ De aztán 1929-ben, amikor a születésnapjára rendezett ünnepségen Tiszacsécsén járt, kikérte az anyakönyvet, és saját szemével látta, hogy nem igaz, amit az ottani pap 1924-ben írt neki, hogy a Mórícok adózók, nemesek lettek volna: „nemcsak hogy nem nemesek, de még Mórutz is.”⁵⁶ Szó sincs arról tehát, hogy 1924-et követően Móríc már nemeseként gondolt volna az apjára, 1933-ban jegyezte fel a naplójában a következőt: „Apám paraszt volt, jobbagyszülők gyermeke. Már az apjáról semmit sem tudott. Ötéves volt, mikor elvesztette, azóta legfeljebb annyit hallott róla, amit a vastag és kedves szavú, de véreltölt és erős egyéniségű anyja néha szólt róla, vasárnap délután egy-két szót, hogy »apád nem káromkodott, a fene egyen meg, etől a disznótul tanult az a csúnya szókat.« A második urától, a Papótól, aki nem nemzette, de beleidegzette a saját lényét az állandó együttlét alatt. Az volt a tanítója, az iskolája, az egyetemem, s arra vitte, hogy faji daccal ő is túlkáromkodja a falu legrondább szájú embereit, aki azért lett mostohaapja, mert vad erő és nemi inger volt benne az anyá számára. [...] No, és mit tudok anyám ágán? Nyilas Katalin, anyja Isaák Erzsébet, anyja báró Bánhidy Mária, anyja báró Bánffy Katalin.”⁵⁷ Amikorra az *Életem regénye* megírására jött el, még zavarosabbnak látta a paraszt-nemes ellentétet, ahogy az egy 1936. január 28-i naplójegyzéséből kiderül. Itt arra jött rá, akármilyen származású volt is az apja, a dzsentimentalitást az ő viselkedésében tapasztalta meg gyerekként: „Az apám nem volt nemes, talán (az sem bizonyos, hogy nem nemesi eredetű) az anyám, s kivált a nagyanyám viszont a magas dzsentrivel sőt a főnemességgel tartott rokonságot s abban nevelt. Mégis, az apámban voltak meg ezek a pazarló és fitogtató érzések. Ezek pedig nagyon hatnak a gyerekre.”⁵⁸

⁵⁵ CSÉVE 2005c: 8.

⁵⁶ *Naplók 1926–1929* 457.

⁵⁷ 1933. június 29. Néhány helyen, ahol csak a naplójegyzések dátumát jelzem, az idézetek a Móríc-naplók még kiadatlan részeiből származnak. Köszönöm Cséve Annának, hogy a készülő naplókötetek munkaanyagát rendelkezésemre bocsátotta.

⁵⁸ *Beszélgés az írógéppel* 84.

Hiába nem voltak tiszták az ellentétek apa és anya között, Móricznak a regényben kontrasztokra volt szüksége – így került a folyamatosan káromkodó Móricz Bálint mellé az istenkáromló szavakat a gyerekek tudatából *kitörőlni* kívánó anya, a „pogány” óserő mellé a civilizátor: „Ahogy soha életemben nem hallottam meg az édesapám káromkodását s most az öcsémmel megpróbáltunk valamit összeszedni az ő cífra kifejezéseiből, egyáltalán nem is emlészünk rá, s ha emlékeznénk, az édesanyám intó ujjja már megszüntette a memóriát a leírhatatlan szavak iránt. [...] édesanyánk lelke a legbámulatosabb munkát végezte, hogy a hét gyereke közt egy sem lett, aki csak egyszer is életében elkaromkodta volna magát.”⁵⁹ A civilizátor édesanya háta mögött pedig ott állt a Móricz gyermekkorát, neveltetését erősen meghatározó anyai nagymama, Nyilas Katalin, Pallagi József csetfalvai lelkész özvegye, Nyilas József református prédikátor lánya. A négy gyermekkel özvegyen maradt asszony férje halála után költözött vissza Csécsére, kérte meg testvérét, Nyilas Istvánt, hogy vegyen ott neki házat – ez lett később a már emlegetett, valódi szülőház. Ő tervelte ki azt is, hogy „beemeli” a családba Móricz Bálintot vejeként, feltehetőleg éppen a különállást, a paraszti létből kiemelkedés vágyát látva meg benne. És Móricz Bálint meg is tette azt, amire anyósa számított: a Pallagi-fiúk nem lettek parasztok, sőt, Gyula egészen az iskolaigazgatói székig emelkedett, és nem lett paraszt Móricz Bálint hét felnőttkort megért gyermekéből egy sem. Az anyai nagymama szerepe azért is lett nagy az első unokája életében, mert ő volt az a négy (illetve öt, ha Móricz Bálint nevelőapját is beleszámítjuk) nagyszülő közül, akivel Móricz Zsigmondnak emberi kapcsolata kialakulhatott: mindkét nagyapja még születése előtt meghalt, hároméves volt, amikor elvesztette apai nagyanját is, „Papó” pedig 1884-ig élt. Móricz a kívülállás, a falutól mint közösségtől elkülönülés eltérő, de feltehetőleg egymást erősítő változatait tapasztalta meg apjánál, anyjánál és nagyanjánál is. Nyilas Katalinról a következőt írta a naplójában 1937-ben (érdemes figyelni rá, hogy Móricz Bálintot feltűnő alacsonyága tette különlegessé, a nagymamát pedig, sok más mellett, annak tudata is kiemelte a faluból, hogy hajdani férje milyen magas és erős volt):

⁵⁹ *Életem regénye* 987.

„Ebben a világban már csak egy hajszálcső volt, mely összekötötte a hályogsötétséget a felső, látó világgal. Nagyanym még a kormányzó rétegből való volt. Apja, ura falu felett uralkodó ember, akinek parancsolni kellett tudnia. Jól emlékszem, hogy néha meg voltam lepve, hogy nagyanyám a falusiakkal egészen másképpen beszélt, mint anyám, apám vagy én. A nagyanyám úgy beszélt, ahogy én soha nem mertem volna. Felülről, megértően s emberséggel. Anyám félő bizalmaskodással, én már csak elhúzódó félelemmel. A nagyanyám, ha meghalt is az ura, azért haláláig papné volt, aki már gyermekkorában tanulta meg, hogy mi az, elsőnek lenni a faluban. Ha még olyan kicsi is volt az a falu, az arány nem változott. A pap a leggazdagabb parasztszalad felett is oly magasan kiemelkedett tekintélyével, amihez a tanultságon s a magasabb körökből való házasságon kívül emberileg is hozzájárult az is, hogy testére ő volt a legmagasabb és legerőteljesebb férfi a községben. Olyan magas volt, mint Rakóczy Ferenc.”⁶⁰

A tekintélyes, mindig feketében járó „öreg papné” első unokájának, Zsigmondnak a születésekor éppen negyvenéves, vagyis fiatal és tettekes volt. A Móricz Bálinttal kötött házasságra „rábeszél” lánya kevésbé tudta mellette érvényesíteni az akaratát. Pallagi Erzsébet, író-fia leírásában (ne felejtjük el, sajátos helyzetben vagyunk, hiszen több Móricz-gyerektől, így a szociológus Miklóstól és a szobrász Idától is vannak visszaemlékezéseink) izgalmasan hasonlítja a másik más XX. századi írók által megrajzolt anyafigurákhoz: az írodalom iránt rajongó, sokat olvasó, ideálok világában élő asszonyként képzelhetjük el, akinek meg nem valósult álmait gyerekei teljesítik be, elsősorban legnagyobb fia. Ilyen elvágódó, művészethez vonzó (kissé Bovarynéhoz hasonlító) anyákat látunk többeknél, hogy csak néhány példát mondjak, Kosztolányi, Osvát Ernő⁶¹ vagy

⁶⁰ Autobiogr jelzéssel, M 100/3958a

⁶¹ Vö. a következővel Osvátról: „Ő a mama bizalmasa, érzelmi támogatója és vigasztalója nehéz helyzetekben. Egymás között franciául társalognak, amit a többiek nem értenek; színházba és hangversenyre csak ketten járnak, miként nyáron, fűrdőhelyre. Az anya büszkséggel tekint sokat olvasó, művészetek iránt érdeklődő fiára – mégis lesz, aki valóra váltja az ő elvetélt ambícióit. Ernőhöz francia nevelőnő jár, és német zongoramester; a többieket csak ruházzák, míg őt öltöztetik; kikérik a véleményét, iskolai előmenetelért aggodnak – a többiek eredményét csak tudomásul veszik.”

akár Mészöly Miklós életrajzában is: érdekes módon mindenütt az anyjukhoz testvéreiknél is jobban kötődő elsőszülött fiúból lett író (vagy szerkesztő). Ez az „egyformaság” azért is meglepő, mert Pallagi Erzsébet csak igen kevésbé élhette a romantikus ábrándvilágban élő, elvetélt álmokat dédelgető asszonyok életét: a sok szülés, a gyereknévelés, a háztartásvezetés, a pénzért végzett varrás még erőteljesebb kontrasztot képezett a benne élő fantáziavilággal, mint a középosztálybeli, polgári közegben élő asszonyok tevékenységei. Az irodalom iránti elkötelezettséget, a szépségbe vetett hitet és az álmok beteljesítéséhez szükséges erőt így is sikerült fiának átadnia – aki jelentős energiát kapott a mindig nyugtalan, felfelé törő apjától is.

A Mórincz Bálint és Pallagi Erzsébet által alapított, de valószínűleg Nyilas Katalin által „kitalál” és erősen uralt család Tiszacécsén kezdte meg közös életét, de útjuk továbbvezetett Prügyre, Sárospatakra, majd Budapestre is. Mindeközben Mórincz Zsigmond még Túrístvándit és Kisújszállást is megjárta – de maradok most a mórinczi gyermekkor három egymást követő helyszínénél.

Még a nevét is szerette

Semmi különlegeset nem találunk abban, hogy valaki „tündérszigetként”, paradicsomként, az örök nyár világaként beszél saját szülőfalujáról – ahogy Mórincz az *Életem regényében* írja, szülőfalujáról szinte egyáltalán nem maradt téli emléke. Az édenkert-képzetet a veszteség-élmény csak elmélyítette: Mórincz mindössze 6 éves volt, amikor el kellett hagynia Tiszacécsét, vagyis, bár iskoláit még szülőfalujában kezdte meg, a családról való leválás és a kiűzetés az édenből mondhatni egybeesett nála, a két élmény pedig erősítette egymást. Csécsére később szinte nem is tudott másképp gondolni, mint teremtett világként, hiszen nem járt rendszeresen vissza, nem rakódtak benne egymásra a szülőfalu-élmény különböző rétegei: a benne élő gyermekkori világ, illetve annak irodalommal írt válto-

KOSZTOLÁNCZY 2009: 12. A Mészöly Miklóssal beszélgetést folytatott Szigeti László, aki Hrabal műveinek kiváló ismerője, és Hraballal magával is készített interjúját, amikor Mészöly anyjára és *Anyasírató* című szövegére tereli a szót, Hrabal anyjához hasonlítja és „vidéki cseh Bovarynének” nevezi Mészöly édesanyját. Ez az íróanya-típus tehát azonnal belehelyezhető akár közép-európai kontextusba is. Ld. MÉSZÖLY 1999: 11.

zata jutott eszébe, ha kedves falujára gondolt. Mivel Mórincz csak nem teljes rokonsága elkerült Tiszacécséről, szülei, testvérei legalábbis nem éltek ott, így nem volt hova hazajárnia, nem látogatta rendszeresen ezt a falut úgy, mint például Kosztolányi Szabadkát (már ameddig és amikortól a trianoni határrendezés megengedte), vagy Babits Szekszárdot. A gyermekkor és Csécsé mind távolabbra került, és együttesen vált egyre szebbé. Mórincz igen ritkán jutott el Szatmárba, ahogy erre már egy 1910. áprilisi 25-i levelében panaszkodott ott élő rokonának, Nyilas Gusztávnak:

„Mindig készülök Csécsére, télen azt mondom, most nem lehet, majd tavasszal, akkor azt, hogy majd nyáron, s a nyarak eltelnének azzal a kívánczossággal, hogy de most a télen már nem marad el a csécsi út. Így telik egyik esztendő a másik után s én sem nem megyek, sem nem írok.”⁶²

A látogatások ritkulásának oka nemcsak az időhiány és a nagy távolság lehetett. Mórincz családja számára, érteve ezalatt az általa megteremtett családot, vagyis első feleségét, Holics Jankát, a másodikat, Simonyi Máriát és három lányát, Virágot, Gyöngyit és Lilit, a falu és a szatmári vidék idegen, nem túl vonzó tájékat jelenthetett. Ha velük együtt látogatott Mórincz „haza”, az ő szemükkal is kénytelen volt látni a falut, amely így tündérszigetből poros, bűdös, koszos, a civilizációs vívmányoktól megfosztott helyé változott azonnal, ahol parasztságokban, parasztagyneműben kellett aludni, és ahol sár, esetleg trágyalé került a pesti úriasszonyok cipőjére. Mórincz feleségeit és lányait a legkevésbé sem lehet kárhóztatni azért, hogy nem érezték otthon magukat a kis szatmári faluban, de az kétség-telen, hogy csak felerősítették Mórincz eltávolodását szülőfalujától, fokozták azt az idegenségérzést, amit ő maga csak néha mondott ki, hiszen leginkább nem akart észrevenni. Találunk olyan megnyilatkozásokat, amelyekből kiderül, tisztában volt vele, hogy már egészen hamar elidegenedett a szülőfalujától. 1935-ben azt írta a naplójába fiatal, a falut éppen elhagyó önmagáról: „Álszakállt eresztettem, s a falun, mikor hazamentem, egy rousseau-i fals figura voltam.”⁶³

⁶² Idézi: BOHUS 1957: 84.

⁶³ MÓRICZ Virág 1981a: 306.

Ennek az idegenségnek szemléletes bizonyítéka egy Móricz 1929-es, nevezetes tiszacécsi látogatása alkalmával készült fotó. Diszpolgárrá választása (erre az eseményre később visszatértek még) miatt tért vissza szülőfalujába Móricz, és ekkor készült az a fénykép, amelyen a minden szempontból pesti úriembernek látszó, öltönybe, mellénybe, nyakkendőbe öltözött író két Nyilas-unokatestvére közt ül, egy falusi ház tornácán.⁶⁴ Ugyanerről a látogatásról vannak olyan dokumentumaink, amelyek megmutatják, Móricz nemcsak a távolból ábrándozott a benne élő, mitikusan tökéletes Csécséről – amikor ott járt, akkor is a maga teremtette falut igyekezett látni, és nem a valóságot. Míg Móricz leírásában a falu és a benne élő emberek mindig gyönyörűek, az őt 1929-ben Csécsére elkísérő, onnan a Nyugatot tudósító Nagy Kálmán a következőt írta egy levelében a fiának:

„Néztem a lovas daliákat, a fehérruhás lányokat, az egész ünneplő falut: csupa elkorcsosodott, fakó lerongyolt ember az emberi szépségnek minden nyoma nélkül. Nagyon sokan meztitláb voltak (vasárnapi volt!) és még többnek sebforradással volt tele a nyaka, arca. Nem a fajnak, hanem a nyomornak a közös stigmája volt rajtuk.”⁶⁵

Cséce Móricz számára az a falu, amelynek már a neve is szép⁶⁶ (erre utal testvére, Miklós, mikor azt írja, bátyja a szülőfaluja ne-

vét is szerette): mintha az ősi, mitikus, motivált kapcsolat valósulna meg itt név és dolog között; ugyanúgy, ahogy a mássalhangzó-torlódással terhelt, utálatos, kimondhatatlan nevű Prügynél. A csécei időszak nemcsak Móricz életének kezdeti szakasza, de egyben a Móricz-család boldog, gyarapodó időszaka is volt, amikor Móricz Bálint házakat, malmot, cséplőgépet vett, vállalkozásokba fogott – egy ilyen balul sikerült vállalkozói manőver okozta aztán ennek az idillnek a végét. A távozás ugyanakkor nem fogható fel váratlan sorscsapásként, a Móricz-család kivülállása, idegensége már akkor is világos volt, amikor még Csécsén éltek:

„Olyan vándorló emberek voltak» – mondja Móricz családjáról az egyik csécei öregember. Ebben a mondatban a falu ítélete szól és egyben az *Életem regénye* vallomásának az igazolása is: az író apját sohasem fogadta be igazán a falu, mert áthágta a falu életének iratlan, de makacs törvényeit.⁶⁷

A falu rendjébe belesimulni nem akaró apa, a saját ábrándvilágában élő anya és az őket körülvevőkre egész életében felülről letekintő papné nagyanya mellett nevelkedő Móricz Zsigmondnak ez a kivülállás volt az alapélménye: Tiszacécsén, még kisgyermekként, ez leginkább felsőbbrendűségi tudatként jelentkezett nála, nem kiközösítettségként élte meg. De a parasztságtól való elkülönülést már itt megtapasztalta: bár Móricz Bálint ekkor még paraszti tevékenységet is folytatott, a kitörés lehetőségein tőprengett már. Az elsőszülött fiúra pedig rendkívül erős hatást gyakorolt az anya és nagymama is. A „kiskirályság” érzését erősítette, hogy Zsigmond volt az első, dédelgetett gyermek a családban, akinek át kellett élnie „hatalmának” fokozatos csökkenését, hiszen még nem volt két éves, amikor első öccse, István megszületett (1881. május 5-én), őt követte az ugyan-csak Csécsén született Bálint Dezső, 1883. május 22-én.

A család tiszacécei korszaka a gyermek Móricz Zsigmond számára traumatikusan zárult le – bár egyáltalán nem olyan drasztikus módon, ahogy ezt az író és a róla megszólalók által többnyire nemcsak tényként, de metaforaként is kezelt „tüzesgép-robbanás” sugallja.

⁶⁷ BOHUS 1957: 84.

⁶⁴ Móricz 1929-től 1942-ben bekövetkezett haláláig feltételezhetően *egyszer sem járt a szülőfalujában*. „Az 1929-es ünnepek után többé nem ér el Móricz a Tiszahátra, bár a 30-as években tervei között szerepel, hogy ellátogat szülőföldjére. Akkor készülő életrajzi regényéhez személyesen szereltett volna adatokat gyűjteni, s szerette volna emlékeit a történések helyén feleleveníteni. Terveinek megvalósításában azonban munkája, majd betegsége, lábujjása megakadályozza. [...] 1940 telén lejött egészen Mátészalkáig, de hóvihár miatt, az akkori rossz közlekedési viszonyok mellett, nem mert vállalkozni arra, hogy tovább folytassa útját a Tiszahátra. Ebből az utazásból hazatérve Orosz Kálmánhoz írt levelében vázolja jövőbeni terveit, melyek között hosszabb szatmári utazás is szerepel: »... ígérem, a tavaszon bejárom a megyét s személyesen kereselem fel a legmagyarabb magyarokat, a magyar Szatmárt!« – Ennek a tervnek megvalósítása sem sikerült.” MOLNÁR 1979: 53.

⁶⁵ Idézi: HAMAR 2008: 100.

⁶⁶ A falu hivatalos neve Móricz gyerekkorában még Cséce volt, később változott Tiszacécsére.

Móricz-képünk kiiktathatlan eleme a tüzesgép felrobbanása: legelőbb a *Légy jó mindhaláláig* olvasása idején tanultunk róla, és ez a tragédia aztán egybemosódik bennünk a szegény, folyton síró Nyilas Misi portréjával és az író nyomorúságos szülőházával, megrajzolva a szenvedő, szerencsétlen, sorsüldözött magyar író. (Mire idáig jutunk tanulmányainkban, egyébként is tudjuk, hogy a balsors az összes magyart, de különösen az írókat „régén tépi”, gondoljunk csak a betegeskedő Arany Jánosra⁶⁸ vagy az öngyilkosságba kergetett József Attilára.) Móricz sorsa ekkoriban még, természetesen, szülei döntéseitől és az őket erő csapásoktól függött, és életének a Túristvándiban, illetve Prügynön lezajlott időszakában alapvetően szülei fájdalomát, küszködését vette át és erősítette föl. A Prügynön történetek kapcsán meg is jegyzi az *Életem regényében*, hogy anyja csodálkozva vette tudomásul, milyen szenvedésként maradt meg ez az időszak legnagyobb fia emlékezetében – ráadásul épp őmiatta, aki pedig akkoriban „boldog volt”: „Édesanyám egyszer azt mondta, a Judit és Eszter után: s érdesen és mérgesen mondta: »En nem tudom, mi bajod van neked onnan.«”⁶⁹ De hiába vannak ott ezek az emlékeket hoztam onnan.”⁷⁰ De hiába vannak nyében, Móricz-képünket erősen alakítják azok a novellák, amelyeket hagyományosan Prügynhöz szokás kötni: ilyen a tüdőbeteg, krajcárrok után kutató anyát megmutató *Hét krajcár* és a szegény rokontól még a tejet is megtagadó, gazdag rokont szerepeltető *Judit és Eszter*.

⁶⁸ Milbacher Róbert remek Arany-könyvében izgalmasan elemzi a magyar irodalomtörténet egyik „rejtélyét”: „Sohasem voltam képes pontosan megérteni, hogy mi indokolhatja a manapság legtöbb középiskolában használt irodalomtörténet Arany-életrajzában az alábbi – ugyan ott csupán zárójelbe, ám annál nagyobb hatású – szövegrészt: »Az epehólyag körüli tályogja 1870-ben a hasfalán át kitört, és élete végéig – 12 éven át – megmaradt egy állandóan gennyedező sipoly, nyílt seb, amelyet naponta legálább kétszer kötözni kellett. Ez a váladékozó sipoly szörnyű büzt árasztott. A család mindezt szűgyellte, titkolta, például a cselédet is elbocsátották, nehogy valahol kikotyogja.«” MILBACHER 2009: 98. A továbbiakat lásd a Milbacher-könyv *Arany János testéről* című fejezetében.

⁶⁹ *Életem regénye* 905.

Tiszscséséről azonban Móricz nem azonnal került Prügynre, egy időre elvált az úja szüleitől, és átmenetileg Túristvándiban élt nagyanyjával, Nyilas Katalinnal, valamint nagybátyjával, Nyilas Lászlóval, aki uradalmi gépészkovácsként dolgozott ott. De mindez csak azután történt, hogy az egyre fejebb törő Móricz Bálint, mentve a menthető, felrobbantotta a hozzá fűzött reményeket be nem váltó cséplőgépet, 1884 nyarán.

A tüzesgép-robbanás nem sorscsapás volt, hanem biztosítási csalásra tett kísérlet, ha finomabban fogalmazunk, egy elhibázott üzleti döntés következményeit tompítani kívánó, balul sikerült manőver. Már az *Életem regényéből* kiderül, hogy nem a gép fordult az ember ellen, hanem az ember, jelesül Móricz Bálint és sógora, a gépész Nyilas László elégette meg a küszködést a géppel, és találta ki a megszabadulásnak ezt a módját. Igaz, apja szavait felidézve Móricz maga is azt emeli ki, hogy a robbanás sokáig nyomasztotta, éppen körülményeinek tisztázatlansága miatt: „Ez a gépfelrobbanás volt a nagy titok, ami fél életem át elkísért. Már házas ember voltam, még mindig nyugtalanított és kínozott ez az emlék. Mint egy sötét bűn a családon.”⁷⁰ Természetes, hogy Móriczknak magának pontos emlékei nem lehettek arról, mi is történt, apját pedig nehéz volt ebben az ügyben (is) szóra bírni. Az *Életem regényében* apja mondatait is megidézve írja le az esetet. A szándékosságot ennek alapján sem lehet igazolni, legfeljebb valószínűsíteni:

„Írtam Lacinak egy levelet, hogy csináljon valamit a géppel, robbant sa fel. Már én meguntam az egészet. // Ő meg ahelyett, hogy elégette volna a levelet, elvesztette. De a gép felrobbant. Ő azt állította, hogy nem csinált vele semmit, felpukkant az magától. Igen, de a levél a kezükbe került a betyár népnek és azok halálra keresték Lacit. Szegény fiú vagy negyven kilométert szaladt előlük. Ment osztán egyenesen Pestre, én meg haza, Csécsére.”⁷¹

De mégsem ezekre a tárgyzerű mondatokra emlékszünk leginkább az *Életem regényéből*, hanem arra a vízióra, ahol Móricz apokalipszis-leírást társít a családörténet fordulathoz. A modern

⁷⁰ *Életem regénye* 802.

⁷¹ *Életem regénye* 803.

technikát képviselő, embertelen, mivel az emberi munkát helyettesítő cséplőgépet Móríc az abban az időszakban a gőzgépre általában elterjedt kifejezéssel jelöli meg: a regényben *tüszegpéről* olvasunk. A robbanás pedig apokaliptikus vízióvá változik (az ezt a szövegrészt tartalmazó fejezet címe is ez: *Apokalipszis*), s az apa és az anya ennek köszönhetően lesz az új világot megteremtő, magányos, kizárólag egymásra utalt emberpárrá: „Meghasadoztak akkor az ég kárpitjai s a templom boltozata beroppant, mint a homokvár. Villámok cikáztak és dörgött az ég, csak fül nem volt meghallására s szem megértésére. Abban a pillanatban ugyanolyan apokaliszis folyt le, mint a kémiai csőben, mikor elemek találak egymásra s a H₂O vízzé csapódik le. Nyugodtan vállalom, hogy abban a pillanatban megtörtént a magyar falu felbomlása egy új s másnemű elemmé. Apám és anyám egyesülése ekkor vált azzá, amivé szánta a sors: új társadalmi fajta jött létre bennük. Mind a ketten elvesztették régi valójukat örökre, s lett a magyar föld bolygótípusa belőlük, amely többet meg nem állapodhatott. Már csak egyetlen rendeltetés maradt számukra: gyermekek nemzése és felnevelése.”⁷² A *robbanás* az apa, a faluból kiemelkedő, de ezzel örök magányra ítélt ember sorsának és egyidejűleg az *Életem regényében* létesülő emlékező énnel a metaforája lesz: „Móríc Bálint elvesztette összes birtokát, anyósának a birtokát, és az egész család a robbanással kirobbant a faluból, és más vidékekre szórta szét a magyar sors.”⁷³ Ez a robbanás, nem meglepő módon, az *Életem regényében* központi jelentőségű szikra-metaforával is összekapcsolódik.

A kép rendkívül szemléletes, még akkor is, ha a legnagyobb bajt nem is a robbanás okozta, hanem az, hogy Móríc Bálint a kellő pillanatban nem tartózkodott otthon. A cséplőgépet ugyanis 1883-ban Túrkevéen úgy vette meg, a vételár egy részét kifizetve, hogy 1884. július 14-én kötelezvényt írt alá: földingatlanjaira jelzálogot lehet bejegyeztetni a tartozás fejében. Ezek után, 1884. augusztus 28-án, mindent a felesége nevére íratott – amikor viszont megérkeztek az ügyvédek, és megfenyegették Pallagi Erzsébetet és Nyilas Katalint, hogy fogadják el magukra nézve is érvényesnek ezt a köte-

⁷² *Életem regénye* 817–818.

⁷³ *Életem regénye* 811.

lezhvényt, Móríc Bálint nem volt otthon, a rémült Erzsi pedig aláírt mindent.

Ezek után következett be az, hogy a Móríc-család „elvesztette összes birtokát”: de ez sokkal inkább úgy igaz, hogy pénzzé kellett tenniük a tiszacsései földeket, házakat, hogy egy másik faluban új életet kezdhessen a család, és elkerülje a nagy szégyent, az árverést.⁷⁴ A távozás nem volt menekülésszerűt, csak 1885-ben került rá sor – ennek az évről a nyarán már biztosan Prügyn éltek, itt született meg június 27-én a mindössze 2 hetet élt, negyedik Móríc-fió, Gyula. Móríc apja és anyja a két kisebb fiúval távozott Prügyre, Zsigmond pedig a közeli Túrístvándiban nemcsak szüleitől és testvéreitől került egy időre távol, de mindehhez a falutól való elszigetelődés élményét kapta meg, és egy folyton síró, hallgatag nagymamát. Túrístvándi a magányt, a teremtett világokba (leginkább az olvasásba, rajzolgatásba, a nagybácsi felolvasta művek hallgatásába) menekülést hozta el neki.

Innen vitték át Móríc Zsigmondot 1887 nyarán Prügyre, ahol újra együtt lehetett szüleitől és három öccsével: időközben ugyanis megszületett az ötödik Móríc-fió, Miklós, 1886. december 7-én. A családhoz való visszatérés és a kiszabadulás Túrístvándiból elintézetesen örömteli volt. A család tisztességes szegénységben, sok munkával tartotta fenn magát: Móríc Bálint ácsként dolgozott, Pallagi Erzsébet pénztártartó falubelieknek. Nem nyomorogtak, de nem is éltek könnyen, vagyis nem lett volna ez különösebben nevezetes fejezete Móríc gyermekkorának – hogy mégis az lett, az egy megérző (vagy később akként megírt) élménynek köszönhető. Prügyn ugyanis Móríc Zsigmond a kiközösítés minden korábbinál erősebb traumáját élte át.

Hogy ez a trauma valóban annyira meghatározó volt-e, ahogy az *Életem regényében* olvashatunk róla, nehéz eldönteni, hiszen a felidézett emlékmegírásnak ideje is rendkívül fontos: a „cicmóric” csúfnévben megőrződött fájdalmas gyermekkori emlék a zsidótörvényekkel került párhuzamba, és a szövegbe belekerült a megírás

⁷⁴ Árvérsről amúgy épp a gyerekeknek készült *Így élt Móríc* kötetben beszél Kiss Tamás, hadd szilárduljon meg mindenkiben minél hamarabb a sorsüldözött író képe: „Ez a robbanás vitte el minden vagyonukat, házakat, földeket, még a bútorokat is úgy kellett elárvereztetni”. Kiss Tamás 1979: 16–17.